

LATVIJAS SIEVIETES UN BĒRNI MILITĀRAJĀ DIENESTĀ PIRMAJĀ PASAULES KARĀ

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., LVI vadošais pētnieks un LU VFF asociētais profesors.

Zinātniskās intereses: reģiona un Latvijas politiskās un militārās vēstures jautājumi (19. gs. beigas – 20. gs. vidus). Pašlaik gatavo monogrāfiju par Latvijas un ASV attiecībām 1918.–1922. gadā un monogrāfiju par latviešu izcelsmes un tautības virsniekiem Krievijas armijā 19. gadsimtā – 1917. gadā.

E-pasts: Eriks.Jekabsons@lu.lv

Rakstā aplūkota Latvijas sieviešu un bērnu darbība Pirmā pasaules kara laikā 1914.–1917. gadā Krievijas militārā dienesta ietvaros kā likumsakarīga, ar sabiedrības attīstības un patriotisma līmeni cieši saistīta parādība. Skatīts brīvprātīgais militārais dienests, žēlsirdīgo māsu darbība un citas ar armiju saistītas jomas, kurās līdz ar kara sākumu pirmo reizi vēsturē lielā skaitā parādījās arī sievietes un bērni.

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, armija, sanitārie dienesti, sievietes, bērni.

Rietumu un pēdējā desmitgadē arī Krievijas historiogrāfijā aktuāls ir kļuvis jautājums par sievietes piedalīšanos 20. gadsimta militārajos procesos un atsevišķos bruņotajos konfliktos, ko nav iespējams analizēt pilnībā atrauti no attiecīgās sabiedrības izpētes. Un izteikta robežšķirtne šai parādībai ir tieši Pirmais pasaules karš. Pēdējos gados minētās problemātikas pētniecība aizsākta arī Latvijā līdz ar vēsturnieces Vitas Zelčes darbiem par latviešu sievieti Pirmajā pasaules karā¹ un Inetas Lipšas grāmatu par seksualitāti un sociālo kontroli Latvijā 1914.–1939. gadā.² Tajos ļoti veiksmīgi sniegta sievietes sociālā stāvokļa analīze un tā izpausmes, taču nav skarta sieviešu piedalīšanās karadarbībā. To zināmā mērā aizsācis šī raksta autors.³

Tāpat bērnu tieša, brīvprātīga un piespiedu iesaistīšanās karadarbībā 20. gadsimtā kļuva par aktuālu jautājumu visā pasaulē, turklāt samērā masveidīgs sākums Eiropā un arī Krievijā saistījās tieši ar tā paša Pirmā pasaules kara norisēm, un aktualitāti tas nav zaudējis vēl mūsdienās.⁴ Arī Latvijā minētā jautājuma izpēte aizsākta pavisam nesen.⁵ Tiesa, Krievijas impērijā jau kara laikā ar Japānu 1904.–1905. gadā parādījās zēni, kas bija tieši saistīti ar armiju, piemēram, t.s. pulka dēli

karaspēka daļās, taču tādu nebija daudz. Savukārt pirms Pirmā pasaules kara varas iestādes sāka pievērst uzmanību bērnu militārajai apmācībai iestādēs (patversmēs, skolās).⁶

Tādējādi šī raksta mērķis ir iezīmēt divu līdz tam sabiedrības apziņā un likumdošanas sistēmā ārpus tiešajiem militārajiem pienākumiem kara laikā stāvošu iedzīvotāju grupu – Latvijas sieviešu un bērnu piedalīšanos Pirmā pasaules kara militārajos procesos, galveno uzmanību pievēršot tieši aktīvajai dalībai kaujās, darbībai frontes joslā vai karaspēka daļās un iestādēs aizmugurē. Uzsvars likts pirmām kārtām uz latviešu sieviešu un bērnu darbību, jo minētais izriet no avotu specifikas (galvenā vērība tajos pievērsta latvietēm un latviešiem), taču iespēju robežās tiks aplūkota arī citu tautību Latvijas iedzīvotāju aktivitātes. Rakstā zināmā mērā skatīta arī žēlsirdīgo māsu darbība, jo, kaut arī viņas formāli neskaitījās militārajā dienestā, tomēr reāli daudzos gadījumos tieši piedalījās arī kaujas darbībā vai tās seku likvidēšanā (žēlsirdīgo māsu tēma vēl prasa atsevišķu, dziļāku pētījumu). Raksts sīkāk neaplūkots situāciju pēc Februāra revolūcijas Krievijā 1917. un 1918. gadā, kad sievietes loma arī militārajos procesos pieauga radikāli, kulmināciju sasniedzot bijušās Krievijas impērijas teritorijā notiekošajos Pilsoņu karos un bruņotajos konfliktos (arī Latvijā).

SIEVIETES

Līdz 20. gadsimtam vīrieša faktors bruņotajos konfliktos bija absolūti dominējošs, pateicoties viņa stāvoklim sabiedrībā, ko savukārt blakus citiem faktoriem lielā mērā noteica arī fiziskās īpašības jeb fiziskais spēks, kurš bija nepieciešams efektīvai dalībai minētajos konfliktos. Līdz ar zinātnes (tās ietvaros – arī militārās mākslas un tehnoloģiju) un sabiedriskās apziņas attīstību 20. gadsimtā stāvoklis sāka strauji mainīties, kam apliecinājumu mēs skaidri redzam mūsdienu attīstīto valstu armijās, kurās sieviešu ir ļoti daudz un daudzos gadījumos viņas ieņem līdzvērtīgu stāvokli ar vīriešiem ne tikai teorētiski, bet arī dažās praktiskās darbības jomās. 20. gadsimts iezīmēja izteiktu pavērsienu iepriekš pastāvējušajos priekšstatos par sievietes vietu un lomu sabiedrībā, turklāt tas skāra pirmkārt Rietumu civilizācijas un to kultūras ietekmē esošās zemes un tautas. Krievijas un tās sastāvā ietilpstošās Latvijas gadījumā sieviešu aktīva iesaistīšanās un piedalīšanās karadarbībā vērojama jau Krievijas–Japānas kara laikā 1904.–1905. gadā, kad Tālajos Austrumos nokļuva un darbojās daudzas žēlsirdīgās māsas (starp tām arī latvietes), kaut pirmais plašāk zināmais gadījums ar žēlsirdīgās māsas piedalīšanos karadarbībā attiecas uz Krimas kara laiku 1854. gadā.⁷

Tomēr ievērojamākā un saskatāmākā robežšķirtne bija Pirmais pasaules karš, kurā, pateicoties zinātnes (militārās tehnikas, satiksmes līdzekļu u.c.) attīstības līmenim, gāja bojā apmēram 10 miljoni cilvēku – līdz tam nepieredzēts un neiedomājams upuru skaits bruņotā konfliktā. Gandrīz visu karot spējīgo vīriešu iesaistīšana militārajā dienestā nevarēja neizraisīt izmaiņas pat izcili konservatīvajā britu sabiedrībā, kur sievietes sāka ieņemt līdz tam vienīgi vīriešiem “paredzētus” amatus ražošanā, administrācijā, izglītības, sociālajā un citās jomās. Minētais attiecās arī uz armijām, kur blakus žēlsirdīgajām māsām, kuru fenomens kļuva par masveidīgu, parādījās sievietes ar citiem militāriem uzdevumiem.⁸ Galu galā tieši konservatīvās, bet sociāli ļoti augsti attīstītās Lielbritānijas bruņotajos spēkos 1917.–1919. gadā pastāvēja Sieviešu Karaliskie Gaisa spēki, Jūras Kara flotes Sieviešu palīdzības korpusss un Autotransporta sieviešu leģions. Vācu karaspēku Austrumprūsijā cīņā pret krievu iebrucējiem atbalstīja vietējie partizāni, starp kuriem bija daudz sieviešu, izcilu varonību parādīja anglietes, vācietes, francūzietes u.c. Galvenais cēlonis tam, protams, bija visu karā iesaistīto tautu patriotisms un karotāju trūkums, kas sakrita ar pašu sieviešu gatavību ieņemt vienlīdzīgu lomu ar vīriešiem sabiedrībā, tajā skaitā arī armijā. Pasaules kara laikā spilgtu izpausmi rada arī, kaut attīstības līmenī vēl arvien zināmā mērā atšķirīgais, nāciju (valstu) patriotisms vai pat nacionālisms. Visur tas skāra (nevarēja neskart) arī sievietes kā sabiedrības daļu (turklāt tīri skaitliski – bieži vien pat lielāko).

Kā zināms, kara sākumā nacionālā sajūsma sita augstu vilni arī Latvijā, turklāt tā tika cieši saistīta ar lielās “Krievijas dzimtenes” jēdzienu, kas šeit izpaudās vienlaikus ar vēsturisko latviešu naidu pret vāciešiem. Un no kara pirmajām dienām minētās sajūsmas paušanā un realizācijā iesaistījās arī latviešu sievietes. Burtiski dažas dienas pēc kara sākuma, kā arī pāris dienu pēc tam, kad latviešu prese atreferēja uzsaukumu Krievijas sievietēm no krievu uzdevumiem, tajā parādījās Eiropu apceļojušās un Sorbonnā studējušās, ar dzejniekiem Raini un Aspaziju personiski pazīstamās literātes Ivandes Kaijas uzsaukums latviešu sievietēm, kurš sākās ar konstatējumu: “Mēs latvi – locekļi no lielās valsts, un tagad mēs pierādīsim savu uzticību pret Krieviju, ar drošsirdību un pašaieliedzību stājoties karotāju rindās.” Tālāk autore vērsās pie tautietēm: “Latviešu sievietes! Mūsu vīri aicināti savā vīrieša īstajā goda uzdevumā – aizstāvēt tēviju pret ienaidniekiem [...] ar karstu sajūsmu mēs, sievas, pavadām savus vīrus, dēlus, tēvus ienaidnieku ugunīs. Mēs pavadām viņus ar vienu vēlēšanos – līdz pēdējai asins pilītei aizstāvēt mūsu dārgo tēvzemi – Krieviju! Ja mums, sievietēm, no dabas nav lemts ar ieročiem rokās stāvēt līdzās mūsu vīriem un līdz ar viņiem

uzvarēt vai krist, tad mēs, mājā palikušās, lai stāvam sava laikmeta uzdevuma liktā vietā, kamēr mūsu vīri izkaros lielo cīņu kara laukā. Upurēt savu dzīvību mēs nevaram – mūsu pienākums mūs sauc citur – darīt katra ko var pēc saviem spēkiem un apstākļiem, savā plašākā vai tuvākā apkārtnē: kopt ievainotos un rūpēties par iesaukto kareivju atstātajām ģimenēm. Lai neviens neaizbildinās ar nespēju ņemt dalību svētajā tēvijas karā, jā, ne tik plašs kā kara laukā, bet totiesu jo dziļš būs mūsu darba lauks mājā. Tātad, latviešu sievietes, knaši pie darba!”⁹

Kara sākums arī sociāli atpalikušajā Krievijas impērijā iezīmēja varas iestāžu un sabiedrības pastiprinātu uzmanību pret sievietēm kā kara gaitu ietekmēt spējīgu faktoru. Tiesa, jau pirms kara sabiedrība piesardzīgi tika iepazīstināta ar iespēju nākotnes karadarbībā izmantot sievietes kā karavīrus, piemēram, publicējot fotouzņēmumus par sieviešu apmācību šaušanā Serbijā¹⁰ utt.

Sākoties karam, prese publicēja uzsaukumu Krievijas sievietēm, kurā tās tika aicinātas “pierādīt dzimtenes mīlestību ne žēlās nopūtās un asarās, bet karstā gatavībā nākt dzimtenei palīgā”. Tika pieminētas žēlsirdīgās māsas, kurām ir apziņa par savu noderīgumu, taču to varot iegūt visas sievietes, rūpējoties par mobilizēto karavīru ģimenēm, tādējādi pierādot savu “mīlestību pret tuvākiem, Caru un dzimteni”.¹¹

Jau kara pirmajās dienās sākās plaša iesaistišanās žēlsirdīgo māsu kustībā, un piemēru, kaut arī visai formālu, rādīja pati cariene un divas viņa meitas, kā “visaugstākās žēlsirdīgās māsas” katru dienu trīs noteiktas stundas apmeklējot ievainotos Carskoje Selo lazaretē un pat “pašrocīgi izdarot pārsējumus”.¹² 1914. gada jūlijā Krievijas Sarkanā Krusta mobilizācijas gaitā tā ierindā atradās 4000 žēlsirdīgo māsu, bet vēlāk šis skaits vēl palielinājās (ļoti daudzas žēlsirdīgās māsas darbojās arī citu sabiedrisko un pat privāto struktūru izveidotajās ārstniecības iestādēs). Turklāt daudzas no viņām burtiski rāvās uz priekšējām līnijām, lai sniegtu palīdzību karavīriem tur. Nelīdzēja paša armijas virspavēlnieka – lielkņaza Nikolaja 1914. gada augustā izdotais šķietami stingrais, bet realizācijā ļoti pielaidīgi traktētais rīkojums, kas aizliedza brīvprātīgo žēlsirdīgo māsu atrašanos priekšējās pozīcijās.¹³ Vismaz viena no viņām – J. Girenkova par divus ar pusi mēnešus ilgu palīdzības sniegšanu ievainotajiem priekšējās pozīcijās zem pastāvīgas artilērijas uguns saņēma augstāko karavīra apbalvojumu – Svētā Jura krusta IV šķiru.¹⁴

Militāri un politiski ārkārtīgi ambiciozās, bet sociāli atpalikušās Krievijas armijā Pirmā pasaules kara gados, vismaz līdz 1917. gada Februāra revolūcijai, sievietes nedrīkstēja atrasties karaspēka daļās karavīru statusā, tomēr viņas tur bija. Turklāt jau kara pirmajos mēnešos

parādījās informācija par nodomiem veidot atsevišķu “kara pulku” no sievietēm (1914. gada rudenī arī latviešu prese pārpublicēja informāciju par kādas S. Jurjevas šāda rakstura darbību Petrogradā).¹⁵

Vairākas krievu sievietes tika apbalvotas ar augstākajiem Krievijas armijas zemāko dienesta pakāpju karavīru apbalvojumiem – Svētā Jura krustu un Svētā Jura medaļu, taču oficiāli viņas tos saņēma kā vīrieši, kaut visiem bija zināma patiesība: arī Krievijas sabiedrība, daļēji militāras nepieciešamības un patriotisku apsvērumu spiesta, bija gatava apziņai, ka sievietes var ieņemt savu vietu armijā, tādējādi rādot piemēru arī vīriešiem. Piemēram, ar Svētā Jura krustu apbalvotais 186. Aslanduzas kājnieku pulka feldšeris Cetnerskis bija Jeļena Cebržinska, 4. Mariupoles huzāru pulka huzārs Oļegs Šidlovskis – Olga Šidlovska, ar III un IV šķiras Svētā Jura krustu apbalvotais Kubanā divīzijas kavalērijas pulka un 7. Sevastopoles kājnieku pulka karavīrs Antons Paļšins – Antoņina Paļšina,¹⁶ 25. rezerves kājnieku pulka zaldāts un 28. Polockas kājnieku pulka unteroficiers Jakovs (“Jaška”) Bočkarjovs – Marija Bočkarjova¹⁷ utt. Par sievietēm brīvprātīgajām tika rakstīts presē, piemēram, 1915. gada jūnijā militārajā laikrakstā “Razvedchik” tika publicētas fotogrāfijas ar brīvprātīgajiem (personvārdi vīriešu dzimtē) – “Valerianu Šaldu (telefoniste), Leonīdu Matlahovu (skolotāja), Nikolaju Kormčevu (meistara sieva)” u.c.¹⁸

Turklāt sabiedrība sieviešu stāšanos karavīru rindās uztvēra ar atzinību, gandrīz tieši aicinot uz soli, kas oficiāli nebija atļauts. Presē regulāri parādījās tāda informācija, faktiski netieši aicinot romantisma un patriotisma pilnās meitenes izmēģināt kļūt par varonēm, kuru gaitas tika aprakstītas un cildinātas. Pirmās sievietes Krievijas kara spēka ierindā parādījās līdz ar kara sākumu 1914. gadā. Tipisks piemērs bija Rīgas Sv. Trīsvienības pareizticīgo draudzes priestera Pāvila Tičiņina meita Neonila, kura bija beigusi ģimnāziju Rīgā, dažus gadus nostrādājusi par skolotāju un 1913. gadā iestājusies Augstāko sieviešu kursu vēstures un filoloģijas nodaļā Kijevā. Sākoties karam 1914. gadā, viņa nekavējoties mēģināja iestāties armijā par žēlsirdīgo māsu. Kad noskaidrojās, ka vispirms dažu mēnešu laikā jāiegūst nepieciešamā kvalifikācija, 22 gadus vecā sieviete ar kāda paziņas palīdzību ieguva karavīra formu, “izgāja apmācību” soļošanā, sveicināšanā un armijas “zaldātu” retorikā pie pazīstama karavīra, ietērpās formā un vienkārši ieņēma vietu uz fronti braucošajā vilcienā kā “Nikolajs¹⁹ Tičiņins” kopā ar citiem brīvprātīgajiem. Nonākot frontē, patiesība noskaidrojās, taču neviens jauno patrioti prom nedzina. Viņa tika iecelta par rotas sanitāri un piedalījās kaujās, līdz 1914. gada rudenī pie Opatovas tika ievainota ar ložmetēja lodēm krūtīs un rokā, nonākot vācu gūstā. Kad pārsteigtie

vācieši konstatējuši, ka viņiem darīšana ar sievieti, izturēšanās pret to bijusi laba, un viņa 28 dienas kopta vācu, pēc tam vēl 8 dienas – austriešu kara hospitālī frontes joslā. Pēc tam sekojis kārtējais krievu karaspēka pretuzbrukums, un N. Tičiņina nonākusi pie savējiem, kas nosūtīja viņu uz Maskavu ārstēt ievainojumus. 1914. gada novembrī prese ziņoja, ka meitene jau “atspirgusi un taisās atkal uz pozīcijām”.²⁰ Armijā iestājusies arī viņas māsa Natālija – Kijevas ģimnāzijas skolniece, kura par varonību tajā pašā Opatovas kaujā apbalvota ar Svētā Jura krustu.²¹

Raksturīgi, ka informācija par krievu brīvprātīgajām samērā plaši nonāca arī latviešu presē. Novembrī tā ziņoja, faktiski ieauzot tekstā vēl vienu – atriebības motīvu par ienaidnieka zvērībām: “Daudzas jau pieteikušās un aizbraukušas uz kara lauku. Vera K. raksta šādu vēstuli: Katru dienu pienāk ievainotie, kuri pastāsta šausmu lietas par vācu zvērībām pret neaizsargātām sievietēm un bērniem. Vai tiešām mēs, sievietes, vienaldzīgi lai noraudzītos, kā moca mūsu māsas. Nē, es to nespēju. Šais dienās aizbraukšu uz kara lauku.”²² Fricis Ozols, kurš pats dienēja lazarētē, 1915. gada pavasarī aprakstīja tikšanās ar divām krievu meitenēm – brīvprātīgajām. Viena bija pabijusi frontē, kur ievainota un apbalvota. F. Ozols redzēja viņu kā “kareivi – sievieti”, kuras izskatu lielais formas tērps un zābaki padarījuši nedaudz “komisku”, taču vienlaikus tā bijusi pašai dziedības un varonības simbols. Otrai nav izdevies kļūt par žēlsirdīgo māsu, taču izdevies iestāties par kareivi. F. Ozols saskatīja viņā dzejnieces Aspazijas radīto tēlu – Nerātno meiteni: “Vidēja auguma, inteliģenta izskata, jautra, bezbēdīga, smaidīdama viņa gāja starp kareivjiem, runādama un smiedamās. Tāda viņa aizgāja uz priekšējām pozīcijām.”²³

Pēc cara atkāpšanās 1917. gadā, valsti valdot absolūtam haosam, bet armijā – pakāpeniski arvien vairāk brūkot disciplīnai karavīru nevēlēšanās karot dēļ, Pagaidu valdība maijā izšķīrās no tiem karavīriem, kuri izteica vēlēšanos turpināt aizstāvēt tēvijū, izveidot triecienbataljonus jeb t.s. “nāves bataljonus”. 1917. gada maijā Petrogradā no brīvprātīgajām tika izveidots 1. Petrogradas sieviešu bataljons jau minētā unteroficiera Marijas Bočkarjovas vadībā (vēlāk viņu paaugstināja par virsnieku līdz poručika pakāpei ieskaitot), taču pēc iekšēja konflikta tas sašķēlās (ļoti raksturīgi tajā laikā pie demokrātijas apstākļiem nepieradušajai Krievijas sabiedrībai un pakāpeniski militāro disciplīnu zaudējošajai armijai), un M. Bočkarjova aizgāja, izveidojot savu “Sieviešu nāves bataljonu”, kurš 9.–10. jūlijā 525. kājnieku pulka sastāvā piedalījās vienā uzbrukumā Rietumu frontē Novospaskas mežos pie Smorgoņas, zaudējot 30 kritušas (starp tām arī Tulda Kalopoiga, iespējams – igauņiete) un 70 ievainotas cīnītājas, bet vēlāk atradās rezervē (starp

kaujas dalībniecēm bataljona sastāvā redzam arī Alvīni Treiju un Almu Zēbergu, kuras, iespējams, bija latvietes).²⁴ Ļoti ticams, ka runa ir par to pašu "Sieviešu nāves bataljonu", par kuru literārais un sabiedriski politiskais žurnāls "Strēlnieks" rakstīja, ka 1917. gada jūlijā 250 cilvēku sastāvā tas izbraucis "uz vienu no mūsu frontes armijas daļām" un tā sastāvā ir 8–9 latvietes un igaunietes, 6 ebrejietes un 1 angliete, pārējās krievietes. Ziņa vēstīja, ka "zaldāti" (liekot pēdiņās) ir 18–24 gadu vecumā, un noslēdzās ar konstatāciju: "Kā redzams, vispār mūsu pārejas laikmets ir vēl rauga pilns, un tur nu uznirst visdažādākās avantūras."²⁵

Savukārt 1. sieviešu bataljona rota novembrī Petrogradā piedalījās Ziemas pils aizstāvēšanā. Turklāt 1917. gada vasaras sākumā veidojās vēl citas sieviešu daļas – Saratovas triecienbataljons, Ukrainas sieviešu nāves triecienbataljons Mariupolē, sieviešu "vienības" Jekaterinburgā, Kijevā un Taškentā. 12. jūlijā Pagaidu valdība apstiprināja štatus trim bataljoniem (katrā 1200 štata vietas) un 100 cilvēku lielas sakarnieču komandas pie katra no bataljoniem. Rezultātā pastāvēja 1. Petrogradas, 2. Maskavas un 3. Kijevas (vēlāk Kubaņas) sieviešu bataljons, kā arī vairākas atsevišķas sieviešu sakaru komandas lielākajās aizmugures pilsētās.²⁶

1917. gada rudenī tika plānots nosūtīt vairākus desmitus sieviešu uz Aleksandra karaskolu mācību iziešanai, lai kļūtu par virsniekiem, un bija jau nozīmētas konkrētas personas, taču to neizdevās realizēt boļševiku apvērsuma dēļ (starp kandidātiem bija arī 26 gadus vecā latviete – Marijas diecēzes skolas Maskavā klausītāja, Maskavas sieviešu nāves bataljona junkurs Anna Aleksandra meita Videniece).²⁷

Atskaņas par sieviešu piedalīšanos karadarbībā Krievijas armijā sasniedza Latviju arī vēlāk, piemēram, 1920. gada nogalē Liepājā no Rīgas pilnīgi bez līdzekļiem ieradās vīriešu drēbēs ģērbta brazīliete – 26 gadus vecā grāfiene G. Almani fon Voronecka, kura jau kara sākumā bija brīvprātīgi iestājusies Krievijas armijā, kaujās ievainota, nokļuvusi gūstā un it kā sasniegusi poručika dienesta pakāpi, kura no Latvijas centās nokļūt Vācijā un pēc tam ASV, lai varētu atgriezties dzimtenē.²⁸

Rīgā tika izveidota Latviešu palīdzības komitejas Dāmu komiteja, kura aktīvi iesaistījās ziedojumu vākšanā, mobilizēto ģimeņu aprūpē, sūtījumu sagatavošanā karavīriem frontē u.c. darbos.²⁹ Tas pats notika vēl citās Latvijas vietās. Līdzīga rakstura darbība bija vērojama arī vēlāk, tomēr Krievijas (tajā skaitā – latviešu) sieviešu aktivitātes drīz vien izgāja ārpus ietvariem, kādus saskatīja I. Kaija u.c. kara sākumā.

Savukārt kāds latviešu karavīrs (iniciāļi – P. G.) 1914. gada 10. augustā no frontes Austrumprūsijā vērsās pie latviešu sievietēm ar patriotisku aicinājumu ieņemt iesaukto vīriešu vietas visās dzīves jomās, sevišķu vērību piegriežot kultūras jomai: "Nevietā ir nopūtas, ka esmu

tikai sievietei. Nevaru arī attaisnot, ka katra tautas zeltēnīte tikai tur redz aktīvu dalību šajā vēsturiskajā brīdī, ka vēlas iestāties slimnieku kopējās, lai būtu tiešā sakarā ar pašu karu un tā briesmām. Pats par sevi saprotams, ka Sarkanā Krusta slimnieku kopējas apzinīgais samaritēša darbs ir ieskatāms un vērtējams kā lielākais upuris, ko sievietei var nest kara laikā, un tūkstošu paldies tām rokām, kuras sniedz palīdzību un laipnu glāstu karā ievainotiem. Tomēr [...] nevar aizrauties tikai ar vienu uzdevumu [...], latvju sievietes, esiet nomodā par visu – par mūsu māju dzīvi, par mūsu nākotni. Pasaules notikumu gaita prasa vispusīgu lietu pārlikšanu un prātu, mēs nevaram izlaist no acīm vispārīgo tautas labklājību, kuras dēļ karā iet bāleliņi [...] Mums karavīriem vieglāk, ja zinām, ka latvju sievietes strādā tautas druvā [...]”³⁰

1914. gada novembrī dzejnieks Jānis Jaunsudrabiņš atgādināja, ka Dievs, radīdams sievieti, teicis: “Kad vīrieši cīnīsies, jūs sasiesiet viņu brūces. Kad vīri kaujās kritīs, jūs viņus apraudāsiet un audzināsiet lielus viņu pēcnācējus. Tas ir jūsu darbs.” Tālāk dzejnieks, piezīmējot, ka šo darbu sievietes ir veikušas gadu tūkstošiem un veic arī tagad, kad “miljoniem vīru cīnās uz dzīvību un nāvi” (tādēļ tas esot sevišķi labi pamanāms), tēlaini aprakstīja latviešu sieviešu darbu – žēlsirdīgās māsas, zeķu adītājas, pie dzīvokļu durvīm klauvējošas ziedojumu vācējas un maizes dalītājas bez apgādnikiem palikušajām karavīru sievietēm un bērniem, sīkāk atspoguļojot paša redzēto kādā palīdzības virtuvē.³¹

Arī vēlākajos kara gados latviešu sieviešu nostājai karā tika pievērsta ievērojama sabiedrības uzmanība. Pēc gada – 1915. gada novembrī sabiedriskais darbinieks un žurnālists Oto Nonācs vērsās pie sievietēm ar aicinājumu, kura tiešais iegansts bija rikojums par visu vīriešu līdz 45 gadu vecumam mobilizāciju armijā: “Sievietēm jāstājas vīriešu vietā, lai neciestu mūsu saimnieciskā dzīve. Karš jau ir pelicis sievietes pie daudziem darbiem, kas līdz šim viņai bija neparasti. Pagājušo vasaru, piemēram, daudzās saimniecībās sievietes staigāja arklam pakal.” O. Nonācs aicināja atgriezties dzimtenē no bēgļu gaitām latviešu inteligentās sievietes – ārstes, bēgļu aprūpes darbinieces un citu jomu pārstāves, jo šeit viņām jāstājas armijā mobilizēto vīriešu vietā.³²

Karam ieilgstot un izraisot arvien dziļāku sociālo krīzi arī frontes aizmugurē, blakus cildinošiem rakstiem par žēlsirdīgajām māsām, sabiedriski aktīvajām bēgļu kustības atbalsta dalībniecēm, ziedojumu vācējām un pat sievietēm – karavīriem parādījās ļoti kritiski un latviešu sieviešu uzvedību nosodoši raksti. Piemēram, Jānis Akuraters 1916. gadā, atzīstot, ka daļa sieviešu tautai “palīdz darbā”, vienlaikus uzbrūk latviešu sievietes vārda “aptraipītājām” – piefrontes prostitūtām, cenšoties šīs negatīvās, bet konkrētajos apstākļos pilnīgi likum-

sakarīgās sabiedriskās parādības izpausmes izmantot, lai nosodītu arī sieviešu tiesību aizstāves.³³ Minētais, samērā plašais J. Akuratera raksts atspoguļo un apliecina sarežģīto sievietes stāvokli latviešu sabiedrībā. Presē bija arī citi sievietes nostāju un šķietamo “pagrimšanu” kritizējoši raksti, kā arī iebildumi pret tiem.³⁴ Vēl pēc kara parādījās publikācijas par kara apstākļu graužošo iespaidu uz žēlsirdīgo māsu morālo stāju, atspoguļojot kritisko viedokli pret sieviešu aktīvu piedalīšanos karadarbībā un pat ievainoto un slimnieku aprūpē. Piemēram, Latvijas sociāldemokrātiskā prese daudzos turpinājumos publicētā eseja par sieviešu lomu pasaules karā minēja notikumus Daugavpilī, Krustpils, Zilānu un Valkas dzelzceļa mezglos, kur 1916. gada pavasarī bijusi vērojama plaši izplatīta prostitūcija, kurā iesaistījušies “žēlsirdīgo māsu bari” utt.³⁵

Vienlaikus latviešu presē, līdzīgi kā visas Krievijas laikrakstos,³⁶ parādījās arī atsevišķu sieviešu – civiliedzīvotāju ar karadarbību tieši saistītu varoņdarbu vai varoņīgas, sekošanas vērtas rīcības apraksti, piemēram, 1915. gada nogalē tika stāstīts par kādu 17 gadus vecu meiteni – Martu R., Kurzemes vai Zemgales zemnieka meitu, kuras tēva mājā ienākusi vācu karaspēka nodaļa. Izpildot vāciešu pieprasījumu, meitene iedevusi tiem vienu pēc otras pagrabā esošās alus mucas, iepriekš ieberot tajās velnābolu maisījumu, turklāt ar alu uzciņājusī arī sargpostenī pie mājas stāvošo karavīru. Kad vācieši istabā aizmiguši, meitene savākusi viņu ieročus, tos paslēpusi, kopā ar tēvu sasējusi aizmigušos un aizsteigusies paziņot par stāvokli uz tuvāko krievu karaspēka vienību – kādu jātnieku nodaļu (“Atbruņoju un sasaistīju 20 ienaidniekus līdz ar viņu oficiēri. Steidzaties un novācat tos!”). Rezultātā krievu nodaļa ieradās mājās, atrada gulošos vāciešus, ko ar ūdens spaiņu saturu piecēla un aizveda gūstā. Marta tika stādīta priekšā kādam ģenerālim, kurš viņai pateicies un solījis par notikušo ziņot, lai viņa tiktu apbalvota. Pēc tam Martai kopā ar vēl dažiem bēgļiem bija izdevies nokļūt Rīgā.³⁷ Tādējādi presē jeb sabiedrībā būtībā bija vērojams pret-runīgs vērtējums sieviešu aktivitātēm, un tas arī ir pilnīgi saprotams.

Visā Krievijā tūlīt pēc kara sākšanās tūkstošiem jaunu meiteņu un sieviešu, turklāt galvenokārt tās bija zināmu izglītību ieguvušās (arī ļoti daudzas augstskolu un citu mācību iestāžu studentes), stājās žēlsirdīgo māsu sagatavošanasursos. Vispārēja patriotisma iespaidā armijā iestājās arī liels skaits latviešu sieviešu. Vienīgā legālā iespēja to izdarīt bija kļūt par žēlsirdīgo māsu, bet tām, kurām tādas nebija, vajadzēja iziet attiecīgu sagatavošanos un iegūt kvalifikāciju. Jau jūlija beigās mācības uzsāka 146 šādas personas, un 1914. gada 30. septembrī³⁸ Rīgas kara hospitāli sarīkotos divu mēnešu kursos Vidzemes guberņas medicīnas inspektora palīga – ārsta Jeršova vadībā beidza un Sarkanā

Krusta rīcībā tika ieskaitītas 84 jaunas “kara žēlsirdīgās māsas” (sašķaņā ar presi – “daudz latviešu”) un 5 brāļi (pārējās un pārējie mācību gaitā bija savus nodomus mainījuši, taču skaits jebkurā gadījumā bija nozīmīgs). Daļa no viņām pagaidām palika Rīgas ārstniecības iestādēs, kur sāka masveidā ievest ievainotos no Austrumprūsijas frontes, daļa – tās, kuras izteica attiecīgu vēlēšanos, uzreiz tika nosūtītas uz fronti. Turpmāk Rīgā žēlsirdīgās māsas sagatavoja jau pats kara hospitālis un Krievu ārstu biedrība pilsētas slimnīcā.³⁹

Sievietes darbam kara medicīnā gatavoja arī citās iestādēs Latvijā, piemēram, septembrī Jelgavas slimnīcā tika atklāti slimnieku kopēju (sanitāru) un dezinfektoru kursi⁴⁰ utt. 1914. gada 23. novembrī Rīgā uz brīvprātības principiem tika izveidota Latviešu brīvprātīgā sanitārā vienība, ko vēlāk pārdēvēja par pulku. Tajā sākumā bija 50, vēlāk vairāk sanitāru, to vidū arī sievietes. Kā atzīmē vēsturniece Ilze Krīgere, vienības sanitāri regulāri apmeklējuši arī fronti, taču sanitāri – sievietes esot nodarbojušās galvenokārt ar ziedojumu vākšanu pārsienamo materiālu iegādei un lazaretēs iekārtošanai. Rīgā un citās Latvijas vietās latviešu organizācijas jau 1914. gadā iekārtoja vairākas lazaretēs, kurās blakus latviešu ārstiem strādāja arī latviešu žēlsirdīgās māsas (lazaretēs izveidoja Rīgas latviešu labdarības biedrība, savus namus Tērbatā un Rīgā lazaretēm atvēlēja latviešu studentu korporācijas utt.).⁴¹

Dažas Petrogradā esošās latviešu studentes 1914. gada beigās iestājās Kaufmaņa žēlsirdīgo māsu skolā, kur jau strādāja māsa Anna Švēde (1917. gadā viņa apprecējās ar vienu no bijušajiem ievainotajiem un aprūpējamajiem – latviešu strēlnieku pulka komandieri pulkvedi un vēlāko Latvijas armijas ģenerāli Jāni Franci). Latviešu audzēknes (arī Anna Dinsberga, Elza Grīvāne u.c.) stingri turējušās kopā un 1915. gada beigās, saņemot attiecīgu aicinājumu, devās darbā uz jaunveidojamo Latviešu strēlnieku apvienoto lazareti Rīgā. Tajā strādāja arī no citām vietām atsūtītās latviešu žēlsirdīgās māsas – Elza Sieciniece, Anna Salagale, Milda Grava, Vilhelmīne Baumannē, Elza Melnalksne, Irma Viksniņa, Helēna Butule, Justīne Zaķe, Marija Vanaga, Minna Olle, Elza Sieciniece, Lazdiņa, Lasmane, Mālberga u.c.⁴²

Par latviešu meiteņu morālo gatavību doties karā liecina, piemēram, piecpadsmitgadīgās Olgas Fridrihsones (dzimusi 1899. gadā!) piemērs. 1914. gadā, uzreiz pēc kara sākuma, viņa izstājās no ģimnāzijas 6. klases Pēterburgā (drīzumā pārdēvēta par Petrogradu), lai iestātos žēlsirdīgo māsuursos. To viņa arī izdarīja un šos kursus pabeidza 1915. gadā, no šī laika līdz pat 1917. gada beigām strādājot par žēlsirdīgo māsu lielkņazes Tatjanas Nikolajevnas aizbildniecībā esošajā hospitālī Carskoje Selo.⁴³ Šādu piemēru uzskaitījumu varētu turpināt, un tas būtu ļoti plašs.

Daudzas no kaujas darbībā tieši iesaistītajām latviešu žēlsirdīgajām māsām saņēma kaujas apbalvojumus, tika ievainotas un krita. Piemēram, 1915. gada septembrī Krievijas Sarkanā Krusta virsvalde izziņoja 46 savu žēlsirdīgo māsu vārdus, kuras bija kritušas kaujās vai mirušas no slimībām. Starp viņām bija arī latvietes Anna Bauma un Karline Grindule.⁴⁴ Tāpat prese ziņoja par smagu ievainojumu “priekšējās pozīcijās” guvušo Mariju Celmu, kura uz fronti devusies tūlīt pēc kara sākuma.⁴⁵

1914. gada beigās students un žurnālists R. Bērziņš ieradās Kaukāza frontē, kur apmeklēja kāda latviešu ārsta vadīto Sarkanā Krusta pārvietojamās kolonnas lazareti. Tajā strādāja arī divas latviešu žēlsirdīgās māsas – ridzinieces, kuru fiziskā stāvokļa apraksts skaidri liecina par apstākļiem, kādā tūkstošiem sieviešu bija jāstrādā kara laikā: “Sejas abām stipri baudījušas kara labumus: ap acīm velkas zili riņķi, piere pieņēmusi tādu iedzeltenu krāsu, vaigi stipri iekrituši.” Taču jaunavu morālais stāvoklis bijis ļoti labs: “Jūtamies šeit savā elementā un vai zināt ko: ja karš tagad uz reizi beigtos, mēs justos nelaimīgas. Sākumā gan, kamēr pieradām, bij grūti, bet tagad nekas. Tik ārsts mums tāds bargs, negrib laist ārā no barakas. Tā jau vīriešu filozofija! Domā, ka mēs sievietes, tad tūliņ no lodēm jābaidās un jāsmok vienīgi barakā, kamēr nabaga ievainotie tur uz lauka mocās [...]. Sanitāri taču nespēj visu izdarīt, gribot, negribot jāķeras sievietēm palīgā.” Jaunākā no abām, Olga B., neraugoties uz ārsta aizliegumu, vairākkārt devusies uz priekšējām līnijām, apkopjot tur ievainotos. Pēc dažām dienām R. Bērziņš sastapa ievainoto transportu uz Karsas slimnīcu, kurā atradās arī sānos smagi ievainotā latviete – žēlsirdīgā māsa Olga B.⁴⁶

Savukārt Arturs Bērziņš 1915. gada vasarā presē tēlaini aprakstīja savu tikšanos Rīgā ar viņam pazīstamo, smagi ievainoto latvieti – Sarkanā Krusta žēlsirdīgo māsu: “Pa ziedošo un smaržojošo liepu gatvi viņa nāca nevarīga, nogurusi, vienu kāju grūti vilkdama. Divi apkopēji viņu pabalstīja, jo viņa vēl par daudz nespējīga.” Meitene bija mācījusies ģimnāzijā, tad strādājusi par skolotāju vīriešu reālskolā un gatavojusies doties studēt uz Pēterburgu, taču, sākoties karam, beigusi žēlsirdīgo māsu kursus (A. Bērziņš redzēja viņu kā “meiteni ar tumšām, dziļām acīm cietēju sāpju remdināšanas apģērbā”) un devusies uz fronti, kur “ienaidnieka lode nebij žēlojusi šo jauno jūtīgo būtni, kas sev līdzī nesa ne naidu, bet mīlestību. Pienākumu izpildot, tā saļimusi uz vietas. Bet mīļas rokas to cēlušas un nesušas, glābdamas no nāves.”⁴⁷

1916. gada 16. jūlijā “savus pienākumus pildot, varoņa nāvē” krita kurzemniece (no Sprigules), ar Svētā Jura medaļas III un IV šķiru apbalvotā Amālija Baumane, kura kara sākumā bija brīvprātīgi iestājusies Sarkanā Krusta Jelgavas latviešu lazaretē, bet jau pēc dažiem mēnešiem brīvprātīgi

devusies uz fronti ar devīzi: “Palīdzību sniegt tur, kur viņa visvairāk vajadzīga” (viņa tika guldīta Minskas luterāņu kapsētā, piederīgajiem visticamāk veltī cerot vēlāk pārvest tuvinieci uz dzimtenes kapiem, bet latviešu preseī novēlot: “Lai salda dusa latviešu varonei svešās kapenēs!”).⁴⁸

Cesvainē dzimusī un labu izglītību ieguvusī Dzērbenes ministrijas skolas skolotāja Edīte Pavasare 1916. gada sākumā devās uz Petrogradu un tur beidza žēlsirdīgo māsū kursu Zandera institūtā, praktizējoties vienā no galvaspilsētas lazaretēm. Latviešu žēlsirdīgās māsas darbu atspoguļo viņas draugu vēlāk teiktais: “Ar visu sirdi un dvēseli tā nododas saviem “lielajiem bērniem” – zaldātiņiem. Ikvienam no šiem cietējiem tā zināja teikt mīļu vārdu un maigu roku noglāstīt tā rūpju pilno vaigu. Un zaldāti arī prata cienīt šo mīlestību. Ar neizsakāmām skumjām, jā, pat ar asarām acīs noraudzījās tie viņai pakal, kad lazaretēs priekšniecība to pārcēla no vienas palātas otrā.” E. Pavasare no 1916. gada jūnija strādāja hospitālī Ziemas pilī, bet viņas “sirds tiecās uz kaujas lauku, kur tautai tiek sistas visdziļākās vātis”, un viņa vairākkārt iesniedza lūgumus nosūtīt viņu uz fronti. Visvairāk vēlējusies nokļūt latviešu strēlnieku vienībās, taču augustā tika nosūtīta uz Berdičevu. Šeit, apkopjot ar lipīgām slimībām slimos karavīrus, saslima pati un 1916. gada 16. septembrī nomira. Bijusi “īsta latvietē”. Prese un viņas draudzenes – skolotājas atzīmēja: “Un nespēs Tevis aizmirst arī tava tauta – tā nevar aizmirst savus sārtbaltos, kara vētrā lauztos ziedus.”⁴⁹

Uz hospitāļa kuģa “Portugal” dienotā žēlsirdīgā māsa Ieva Jaunkļavietē, demonstrējot īpašu bezbailību, izglāba sliksstošu ievainotu franču matrozi, uzreiz pēc tam metoties jūrā glābt citus. Pēc minētā notikuma viņa atteicās no piešķirtā pusotra mēneša atvaļinājuma, dodoties uz kaujas lauku (minēto varoņdarbu aprakstīja krievu laikraksts “Birzhevyje Vedomosti”).⁵⁰

Krievijas žēlsirdīgās māsas, arī latvietes, bija spiestas izbaudīt vēl vienu kara grūtību. Daudzas, sevišķi 1914.–1915. gadā nokļuva gūstā. Piemēram, 1914. gada novembrī kaujās pie Polijas pilsētas Kutno aizstāvēšanas, krievu karaspēkam strauji atkāpjoties, Rīgas Sarkanā Krusta žēlsirdīgo māsū savienības locekle – latvietē Br. un vēl viena māsa no šīs organizācijas Rīgā kopā ar trim ārstiem brīvprātīgi palika ar smagi ievainotajiem karavīriem lazaretē un turpināja par viņiem rūpēties arī gūstā. Pēc septiņiem mēnešiem vācieši abas kopā ar vēl 16 Lodzē gūstā nokļuvušām krievu māsām cauri Berlīnei un Stokholmai atlaida uz dzimteni.⁵¹

Latviešu tautības žēlsirdīgās māsas bija gan karaspēka daļās, gan hospitāļos un lazaretēs piefrontes joslā, gan valsts un sabiedrisko organizāciju uzturētajās slimu un ievainoto kopšanas iestādēs aizmugurē. Turklāt viņas atradās visās frontēs un visā plašajā aizmugurē. Vēl

1920. gada novembrī poļu ģenerālis Lucjans Žeļigovskis (*Żeligowski*), kura vadītais karaspēks tikko bija atņēmis lietuviešiem Viļņu, sarunā ar uz šo pilsētu noskaidrot apstākļus atbraukušo Latvijas diplomātiskās misijas Polijā sekretāru Pēteri Oliņu ar saviļņojumu atcerējās žēlsirdīgo māsu Elzu Kaudziti no Cēsīm, kura ar “brīnišķīgu pašuzpurēšanos” kopusi viņu un citus ievainotos poļu virsniekus kādā Podolijas hospitālī pasaules kara gados.⁵² Katrā ziņā latviešu žēlsirdīgo māsu skaits sniedzās daudzos simtos un, iespējams, tūkstošos.

Bija arī latvietes, kas žēlsirdīgo māsu profesiju bija izvēlējušās jau pirms kara. Piemēram, Katrīna Ozoliņa par māsu Maskavā strādāja kopš 1913. gada. No kara sākuma vairākus gadus viņa strādāja carienes Aleksandras Fjodorovnas lazaretē Kremli, bet 1917. gada jūlijā brīvprātīgi devās uz 2. Rīgas latviešu strēlnieku pulku, kura rindās bija cīnījies un kaujās kritis viņas brālis Johans Nikolajs Ozoliņš. Pulkā viņa palika līdz rudenim (pabūdama arī pirmajās līnijās), tad atgriezās lazaretē Kremli un šeit kopa vēl lielinieku apvērsuma laikā ievainotos karavīrus 1917. gada rudenī.⁵³

Interesanti, ka žēlsirdīgās māsas tēls latviešu periodikā parādījās arī ar romantisku pieskaņu, turklāt jaunā un talantīgā dzejnieka Edvarta Virzas izpildījumā. 1915. gada augustā, jau skanot lielgabalu kanonādei, viņš Ogres brāļu kapos, kur tikko bija apglabāti no Rembates atvestie kritušie Krievijas armijas karavīri, sastapās un iepazinās ar kādu “jaunu un skaistu poļu dāmu” brūnā ādas kažociņā un sarkanā krusta apsēju uz rokas. Tā bija kāda poļu muižniece, kas pēc vācu karaspēka veiktās tēva muižas nopostīšanas pie Varšavas iestājusies karaspēkā un ilgstoši darbojusies kā žēlsirdīgā māsa frontē. Dzejnieks veltīja viņai mūsdienās aizmirstu dzejoli:

*Bij balti mākoņi un debesis bij maigas,
Gaiss tāli caurspīdīgs un drusku vēss,
Pie varoņkapjiem sastapāmieš mēs,
Pār kuriem redzamas vēl puķes svaigas.
Es Jūsu sejā raudzījos, tas kluss
Uz kapa vērās, skumjā dziļi justā,
Kur uzraksts sīks bij redzams koka krustā:
“Tie, kuri nomira par tēvijū, še dus.”
Jūs skumja runājāt, un likās, it neviens
Tās skumjas Jūsu dvēs'lē neizkļiedēs
Kā tikai nevairāmais kapa pliēns.
Pa bālai lapai krita ceļa slīdēs,
Un tad bij pārtrūcis mums runas pavediens,
Tumšs šalkons bij dzirdams augstās priēdēs.*

E. Virza rakstīja: “Mēs izšķirāmieš, lai varbūt nekad vairs netiktos, bet notika citādi. Pēc lielās kaujas pie Iķšķiles no 10. uz 11. oktobri es viņu atkal satīku turienes pārsienamā punktā, starp dzelteniem bērziem. Bāla un apgarota, bet jautra, viņa man sacīja: “Daugava tagad atriebjas par Vislu!” – “Bet latvieši par poļiem!” es atbildēju. Noslūpējās viņas smalko un sauso roku, es atvadījos no viņas, kuru gaisma, kas krita no dzeltenajiem bērziem, ietina pasakainā mirdzumā.”⁵⁴

KARAVĪRU IERINDĀ

Praktiski jau no kara pirmajām dienām, tāpat kā visā Krievijā kopumā, arī latvietes un citas Latvijas teritorijā dzīvojošās sievietes, kā jau minēts gadījumā ar L. Tičiņinu, pauda izteiktu vēlmi nokļūt karaspēka ierindā, kas gan izdevās vienīgi lielākas vai mazākas mānīšanās gadījumā. Tomēr bija arī gadījumi, kad sievietes attiecīgus lūgumus izteica atklāti. Piemēram, 1914. gada rudenī Jelgavas aprīņķa kara priekšnieka kancelejā ieradās Paulīne Grīna, iesniedzot lūgumu “kļūt par kareivi un sūtīt uz karalauku”. Kā ziņoja prese, apjukušais pulkvedis nosūtīja lūgumu “Augstākajam armijas virspavēlniekam”.⁵⁵ Faktiski minētā epizode diezgan izteikti liecina par jaunizveidoto situāciju, kad sabiedrības apziņa masveidīgi bija spiesta rēķināties ar jaunu realitāti: sieviete, joprojām personificējot tradicionālās tēla vērtības – sievišķību, maigumu, mīlestību, spiesta saskarties ar kara nesto skarbo realitāti, turklāt ne vien pildot tradicionālās palīdzības funkcijas vīriešiem, bet arī noteiktos veidos tieši vīrišķīgi piedaloties šīs skarbās realitātes seku izpaušmē jeb militārajā darbībā.

Sieviešu darbība neaprobežojās tikai ar sanitāro jomu. 1915. gada 8. februārī Rīgas 1. dzelzceļa stacijā žandarmi ievēroja kādu vīriešu drēbēs ģērbtu personu “ar acīs krītošu sievietei līdzīgu seju”. Stacijā jaunietis, kā atreferēja prese, “laikam pa paradumam”, iegājis sieviešu tualetē, kur sacēlies satraukums, un dažas no apmeklētājām ziņojušas par notikušo žandarmiem, tomēr jaunietis paspējis ielēkt vilcienā, kas izbraucis no stacijas. Biļetes viņam nebija, tādēļ kontrolieri to aizturēja un izsēdināja Ogres stacijā, kur jaunietis atzinies, ka ir sieviete un bija nodomājis kā “savvaļnieks” (brīvprātīgais) doties uz fronti. Personības noskaidrošanai jaunava atvesta uz Rīgu, un izrādījās, ka viņa ir rīdziniece, kas solījās pie pirmās iespējas atkal doties uz fronti.⁵⁶

1915. gada pavasarī Krieviju sasniedza ziņas par Lielbritānijas armijā veidojamajām sieviešu vienībām, un Kijevā esošā latviete Lidija Krieva kopā ar vēl vienu sievieti izvirzīja sabiedriskai apspriešanai ideju par nepieciešamību izveidot “Sieviešu leģionu” Krievijas armijā. Laikraksts “Rīgas Avīze” rakstīja, ka doma radusi “dzīvu atbalsi” arī

Latvijā un vairākas Lubānas un tās apkārtnes jaunavas ir gatavas iestāties tajā, tiklīdz tādu izveidos. Dažas esot pat devušās uz Kijevu, būdamas pārliecinātas, ka leģions tiks izveidots. Laikraksts konstatēja, ka “ikkatrs grib būt palīdzīgs pie mūsu tēvijas nežēlīgā ienaidnieka pārvarēšanas. Nav brīnums, ka arī mūsu patriotisko jaunavu sirdīs radusies karsta vēlēšanās doties taisni kara laukā un palīdzēt tur dažādā kārtā mūsu varonīgai armijai – gan izpildot sargu, gan izlūku dienestu, gan arī citus pienākumus, gluži tāpat kā to Rietumu frontē dara vairāki tūkstoši angļu sieviešu.”⁵⁷

1915. gada augustā latviešu vecākajai žēlsirdīgajai mātai no Vecsalacas pagasta Paulai Kissai, kura jau no paša kara sākuma bija strādājusi par māsu un kaujas laukā guvusi sprāgstošā ienaidnieka artilērijas lādiņa šķembas ievainojumu, izdevās “izvēlēties priekšējās pozīcijas” un iestāties kādā no Sibīrijas strēlnieku pulkiem kā strēlniekam Pāvelam Jāņa dēlam Kissam, turklāt viss minētais notika pilnīgi atklāti, preseī plaši aplūkojot šo notikumu un vēstot par Tērbatas Sarkanā Krusta nodaļas personāla viņai kā nākamajam karavīram dāvināto balto zirgu ar visiem segliem.⁵⁸ Laikrakstā “Līdums” tika publicēta viņas ļoti emocionālā atklātā vēstule, kurā P. Kissa, iespējams, daļēji atklājot savas rīcības motīvus, informēja, ka turpmāk vēstules uz fronti viņai jāraksta nevis kā žēlsirdīgajai mātai, bet kā “tēvijas dēlam un karavīram”, kam liktenis ir pāri darījis: “Kam sirds agrāk bij maiga un mīla, tagad ir pārvērtusies cietāka par akmeni. Agrāk varēju noskatīties uz kareivju nopūtām un vaidiem un pārsiet viņu vainas, bet tagad gribu pati tas būt. Gribu dzīvot un cīnīties – gribu strādāt un nenogurt!” Tālāk viņa vērsās pie savām bijušajām kolēģēm (īpaši – pie žēlsirdīgās māsas Paulas Segliņas), novēlot tām izturību darbā.⁵⁹

Būtībā vēstule rāda, ka P. Kissas rīcību, iespējams, lielā mērā noteikuši arī personiski, romantiski motīvi, par ko liecina apdomāti publicētajā atklātās vēstules teksts, tomēr fakts paliek fakts: latviešu tautības žēlsirdīgā māsa kļuva par karavīru. Viņas nākamā un diemžēl pēdējā zināmā vēstule tika publicēta 1915. septembrī un vēstīja par pirmajām dienām Sibīrijas strēlnieku pulkā frontē pie Daugavpils un gatavošanos doties uz priekšējām pozīcijām, artilērijas dunoņu (pie tās nepieradusais zirgs bija uz laiku ar kādu dienesta biedru jāsamaina pret mierīgāku) un “bijušās māsas, tagad strēlnieka Pāvela Ivanoviča Kissas pārdomām: Novēlu visiem, it visiem, kuriem ir dēli, brāļi kara laukā, lai tie visi varētu sagaidīt, un viņi arī pārnāks, bet ne visi: citiem jāpaliek par upuri, lai tie, kuri pārnāks, atrastu savu dzimteni un tēvu zemi, kur vairs nav jānopūšas zem svešiem spaidiem, bet mierā dzīvot savā dzimtenē.”⁶⁰

Sievietes bija arī latviešu strēlnieku vienībās. Jau kopš Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komitejas darbības pirmajām dienām 1915. gada vasarā starp brīvprātīgajiem pieteicās arī latviešu “jaunavas”, kuras izteica vēlēšanos kopā ar vīriešiem “stāties pret ienaidnieku ar ieročiem”. Protams, komiteja šo vēlmi ievērot masveidā nevarēja un piedāvāja viņām kļūt par žēlsirdīgajām māsām vai slimnieku kopējām hospitāļos (noteikums bija attiecīga sagatavotība jeb spēja uzrādīt attiecīgu apliecību), ko daudzas arī izmantoja.⁶¹ Šādu brīvprātīgo skaits precīzi nav zināms, taču par viņu esamību liecina avoti. Latviešu prese atzīmēja, ka komitejā piesakās daudzas jaunavas, kas “vēlas ņemt aktīvu dalību karā, tāpat kā tautu dēli”, taču komitejai nav tiesību uzņemt strēlniekos sievietes: “Ja šīs tiesības būtu, tad latviešu bataljoni sastāvētu pa daļai arī no latviešu sievietēm. Tas rāda, ka latvietes nav mazāk patriotiskas un dūšīgas kā latviešu dēli un vīri.”⁶²

Vēl 1916. gada augustā prese rakstīja, ka, kaut arī tautas dziesmās nav pieminētas latvju sievietes karalaukā, pienācis laiks, rakstnieka un strēlnieka Augusta Laiviņa vārdiem runājot, kad “Spīdola dodas palīgā Lāčplēsim” un laiku pa laikam Latviešu bataljonu komitejā pieteikties mēģina “daža laba tautu meita”, turklāt viena pēc negatīvas atbildes saņemšanas, atstājot komitejas telpas, ar sāpēm balsi iesaukusies: “Kāpēc es esmu sieviete?” Tika uzsvērts: ja strēlniekos tiktu pieņemtas visas tās 17–20 gadus vecās jaunietes, kas centušās pieteikties, būtu izveidota vesela strēlnieku rota. Prese atzīmēja: “Brīnums redzēt, ar kādu dziļu un svētu dzimtenes aizstāvēšanas sajūsmu šīs jaunavas lūdzas. Kad viņām paskaidro nepieņemšanas iemeslus, viņas ir sāpīgi ievainotas savā lepnumā. “Vai manas asinis mazvērtīgākas par brāļa? Es svēti apgalvoju – cīnīties un visu paciest. Kāpēc gan mani atraidīt?” 1915. gada rudenī divas meitenes no Cēsu apkārtnes iesniegumā komitejai rakstīja: “Sirsnīgi un pazemīgi jūs lūdzam pieņemt mūs par sanitāriem uz kaujas lauka. Esam ar mieru nogriezt matus un apvilkt vīriešu drēbes. Gribam no visas sirds kalpot tēvijai un, ja būtu vajadzīgs, pat savas asinis izliet. Ja tur nebūtu vajadzīgas, tad lūdzam, pieņemiet kādā lazaretē, kas būtu tuvāk kaujas laukam. Varbūt tur varētu ko palīdzēt. Papriekš varbūt mēs būtu jums par apgrūtināšanu, bet vēlāk, domājam, būtum noderīgas. Gribam palīdzēt mūsu brāļiem, ciest kopā ar viņiem. Lūdzu nešaubīties, ka mēs varētu izpildīt mums uzticēto svēto darbu.” Kāda cita meitene lūdza uzņemt viņu strēlniekos, rakstot, ka vēlas “kara laukā strādāt neatlaidīgi pie mūsu varoņiem”, ka tēvs sasniedzis armijā podpraporščika dienesta pakāpi un viņa kopā ar vecākiem izbēgusi no Jelgavas. Meitene rakstīja: “Man ir 17 gadu. Vēlos sasniegt šo vienīgo mērķi un tā piepildīt robu, kas iztrūkst, jo no mums nav neviena sa-

vēja karā, nedz tēvs, nedz brālis. Brālis ir jauns – 14 gadus vecs. Tēvijas labā katrs ziedo, ko var. Arī es gribu ziedot sevi pašu.”⁶³

Tomēr bija daži izņēmumi, no kuriem viens ir kļuvis par leģendāru un ne bez pamata. Tikko vāciešu okupētajā Kurzemē – Rendas pagasta “Mežazilēs” lauksaimnieka daudz bērnu ģimenē 1895. gadā kā jaunākā no sešām māsām dzimusi Līna Čanka, kas kopīgajā bēgļu straumē kopā ar vecākiem un māsu bija spiesta pamest dzimtās mājas, 1915. gada augustā, sadzirdējusi aicinājumus “pulcēties zem latviešu karogiem” un stāties strēlniekos, stingri apņēmas to izdarīt. Labi zinot, ka vecāki tādām nodomam nepiekritīs, viņa izlūdās no tiem atļauju kļūt par žēlsirdīgo māsu. Paņēmusi sava pirms trim gadiem ceļā uz studijām ar trieku mirušā brāļa Jāņa pasi, viņa ieradās Rīgā, kur vienojās ar kādu pazīstamu, plecīgu un veselīgu puisi par tālāko. Pēdējais ar L. Čankas brāļa pasi ieradās Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komitejas brīvprātīgo pieņemšanas punktā, izgāja medicīnas komisiju un tika iedalīts 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljonā, saņemot vajadzīgos norīkojuma dokumentus.

Tālāk jau rīkojās pati meitene. Nogriezusi abas garās matu pīnes, viņa kopā ar citiem brīvprātīgajiem devās uz brīvprātīgo pulcēšanās vietu un kuģīti no Daugavmalas ieradās kazarmās Milgrāvī, kur bija paredzēta apmācība. Taču pārējie strēlnieki uzreiz ievēroja, ka kaut kas nav kārtībā ar jauno briļļaino brīvprātīgo, un otrajā dienā ziņoja par to priekšniecībai (viņi domāja, ka atklājuši savā vidū ienaidnieka iesūtītu “spiedi”). Bataljona adjutanta pavadībā L. Čanka tika nogādāta Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komitejā. Kad viss noskaidrojies, komiteja nekavējoties gribējusi izslēgt meiteni no strēlnieku sarakstiem. Taču “jaunava bija uz visu gatava” un draudēja nošauties. Viņa stāstīja: “Man bij viens brālis, kas tagad miris; mēs vēl esam 6 māsas, un es tā jaunākā nodomāju iet Tēvu zemes karā, citādi no mūsu ģimenes nav neviena karavīra.” Rezultātā pēc komitejas lūguma augstākā militārā priekšniecība izsniegusi meitenei īpašu atļauju dienēt kā ierindas strēlniekam Jānim Bērtuļa dēlam Čankam.

Toreizējais bataljona komandieris Jānis Kalniņš vēlāk atcerējās, ka septembrī “jaunava – kurzemiece” ieradusies kopā ar citiem brīvprātīgajiem un ieskaitīta kā strēlnieks, jo “nekādu aizrādījumu par brīvprātīgo – sieviešu pieņemšanu nebija”. Protams, patiesu varonību prasīja arī dzīves sākums kazarmās. Pati viņa 1916. gada pavasarī atcerējās: “Grūti, pat traģiski bija no sākuma – strēlnieki bariem pulcējās apkārt, kā ap pašu vilku; feldfēbelis vai zobenu salauza, atgaiņājoties un atsargājot mani. Visu laiku kazarmēs neizģērbos, gulējām turpat visi kopā; protams, arī dažnedažādas piezīmes dabūju izklausīties. Bet

ar laiku pieradu, un tagad nejutam nekādas izšķirības, nedz starpības.” Kopā ar citiem izgājusi īso kaujas un ierindas apmācības kursu (“lielie zābaki berza kājas, bet strēlniece cītīgi maršēja un, kad gāja uz šaušanu mācīties, nešāva sliktāki par vīriešiem”), 2. novembrī viņa nodeva svinīgo solījumu un nākamajā dienā bataljona sastāvā devās uz fronti pie Slokas, kur ieradās vēlā vakarā. Jau pēc dažām stundām – siltā, miglainā rītā plkst. 4.00 bataljons tika sūtīts uzbrukumā, ciešot pirmos smagos zaudējumus (kopā ap 300 kritušo un ievainoto).

Viens no pirmajiem ievainotajiem cīņās pie Pavasara muižas bija 1. rotas strēlnieks Jānis Čanka jeb – pareizāk – Līna Čanka, kurai blakus sprāga ienaidnieka mesta rokasgranāta, un tās šķembas ievainoja viņu kreisajā sēnā un rokā. Applūdusi asinīm, viņa palīdzēja pārsiet citu ievainoto, un tikai tad pati devās uz pārsienamo punktu, kur kā ievainotu uzrādīja tikai roku, bet ne sēnus, cerot, ka ārsts atļaidīs atpakaļ uz pozīcijām. Kad ārsts pēc rokas pārsiešanas tomēr doties uz turieni neatļāva, liekot gaidīt nogādāšanu lazaretē Rīgā, viņa “slepeni” (resp., uz savu roku. – *Ē. J.*) paņēma šineli un šauteni, “aizlida aiz mājas stūra, apgērbās un aizbēga atpakaļ”, resp., atgriezās kaujas līnijā. Tas gan nebija viegli. Atceļā netālu no bataljona štāba vācu sprāgstošā lode sadragāja Līnas rokās esošo šauteni. Štābā pierunājusi komandieri izsniegt viņai jaunu, L. Čanka izgājusi no telpām. Strēlnieks, kurš iznācis viņai līdzī parādīt, uz kuru pusi jāiet pie savas rotas, nokritis, ienaidnieka lodes galvā ķertis, bet Līna “aizgāja tālāk pa apšaudīto lauku” un pēc kāda laika atrada savu rotu. Izmantojot tikai veselo labo roku, jo kreisā no ievainojuma un dubļiem bija pietūkusi, viņa izraka ierakumu un apgūlās ūdenī un dubļos, kas drīz ierakumu pilnīgi piepildīja. Pēc kāda laika sekoja pavēle doties durkļu uzbrukumā, un tikai rotas komandiera izteikts aizliegums atturēja no tā L. Čanku. Vien vēl vakarā viņa tika nogādāta uz aizmuguri. Pēc tam viņai sākās drudzis un krampji, tāpēc šoreiz ievainotā tika nogādāta uz Rīgu jau bez aizķeršanās.

Rīgas pilsētas 2. slimnīcā L. Čanku apmeklēja laikraksta “Jaunais Vārds” korespondents, kuram strēlniece stāstīja gan par savu iestāšanos armijā un pirmo kauju, gan sievietes dzīvi kazarmās, iespējams, kļiedējot dažu konservatīvo lasītāju bažas un aizdomas: “Mēs, laucinieki, tas ir, vai visi manas rotas strēlnieki, neesam tiklības ziņā izvirtuši. Uz laukiem mēs dzīvojam, strādājam, guļam – uz laukiem visa mūsu dzīve ir kopēja, vienās telpās, bet netiklības pie mums nav.” Vēl viņa lūdza palīdzēt noskaidrot savas bēgļu gaitās esošās ģimenes likteni un uzsvēra: “Un tagad mana vienīgā vēlēšanās ir – steigties atpakaļ uz pozīcijām manā varonīgo biedru bataljonā.” Ievainojums nebija smags,

L. Čanka 7. un 8. novembrī piedalījās savu kritušo biedru (arī viņas rotas komandiera – praporščika Edmunda Meldriņa) bērēs nesēn atklātajos Brāļu kapos Rīgā (strēlniece ieradusies ar lielu krizantēmu pušķi), bet drīz pēc tam atgriezās frontē. Ievainotā roka vēl nebija pilnībā sadzijusi, un tādēļ ievainojums bija jūtams visu ziemu: “Kad kādreiz pa Daugavas ledu izlūkošanā lienot brūci nodrāza, sāka atkal rūļot [domāts: strutot. – Ē. J.] un galīgi sadzija tikai janvārī. Ziemā vai katru nakti gāja izlūkošanā; zābaki berza kājas, grūti bija ar neizģērbšanos. Februāra beigās, kādu nakti izlūkošanā ejot, sakarsa, pēc tam, šķūnī caurvējā guļot, sasaldējās un uz veselu mēnesi pazaudēja balsi. Atbrauca uz Rīgu un nogulēja 10 dienas Apvienotā Latviešu [strēlnieku bataljonu] lazaretē. Tad aizgāja atpakaļ uz kara lauku.”⁶⁴

Jānis jeb Līna Čanka par varonību kaujās saņēma Svētā Jura III šķiras medaļu, kā arī Svētā Jura III un IV šķiras krustu (zemāko dienesta pakāpju karavīru augstāko apbalvojumu) un tika paaugstināta par jaunāko unteroficieri. Viņa piedalījās visās smagajās bataljona (no 1916. gada beigām – pulka) kaujās arī Nāvessalā 1916. gada aprīlī – septembrī, kur naktī uz 3. aprīli tika ievainota vēlreiz (rokā), kā arī Ziemassvētku kaujās pie Ložmetējkalna 1916. gada beigās – 1917. gada sākumā kā vecākā sanitāre un vēlāk kā feldšere strādājot pulka pārsienamā punktā zem spēcīgas ienaidnieka artilērijas uguns. Šeit viņa viegli saindējās ar kaujas gāzēm. Nāvessalā 1916. gada pavasarī muniācijas trūkuma apstākļos L. Čanka gandrīz izpelnījās nelielu sodu “zem plintes” no priekšniecības, jo naktī, stāvot sargpostenī, bija izšāvusi vairāk par 100 patronām. Rotas feldfēbelis nosūdzēja viņu bataljona komandierim, taču, kad strēlniece viņam paskaidrojusi, ka šāvusi uz “raķetu apgaismotiem vāciešiem, kareiviskais komandieris tikai pasmaidījis”. Minētais ievainojums, spriežot pēc avotiem, gan tika iegūts pašas strēlnieces pārgalvības jeb vienkārši – un tas šajā gadījumā ir jāatzīst – kareiviskas disciplīnas trūkuma dēļ: “Naktī uz 20. aprīli strēlniecei Čankai bij jātāv tranšejā uz dežūru. Ap pulksten 3 no rīta par daudz garlaicīgi palicis tranšejā. Vācieši pa retumis šāvusi un skaisti iluminējuši. Viņa izrāpusēs ārā uz valni un sākuse šaut. Vācu lodes gājušas garām dziedādamas, un viena ķēruse kreiso roku zem elkoņa.” Sekoja veseļošanās jau pazīstamajā 2. Rīgas pilsētas slimnīcā un kārtējā 10. maijā publiskotā saruna ar laikraksta “Lidums” līdzstrādnieku J. Kaktiņu: “[L. Čanka] būs drīz atkal vesela. Uz to pašu karu vien nesas prāts, par to pašu vien nebeidz runāt: “Kaut jūs zinātu, cik skaisti ir pozīcijās!” teica man viņa. “Tā sprāgstošo šrapneļu un granātu mūzika, tā nav aprakstāma, to tikai izjust, izbaudīt var. Kad kādu laiku nepašaudās, kā pamirūši visi staigā, bet sāk šaut – tikpat kā koncertā.””⁶⁵

Pēc dažām dienām slimnīcā L. Čanku apciemoja arī laikraksta "Dzimtenes Vēstnesis" līdzstrādnieks Jānis Porietis, kuram viņa, cita starpā, izteica savas domas par sievietēm karā: "Vienīgais, kas mani sāpina – ka esmu vienīgā latviešu sieviete strēlniekos, un labprāt vēlētos, kaut jel latvietes pierādītu, ka sieviete spējīga šīnī pasaules atsvabināšanas karā līdzīgi ar vīrieti izkarot spožāku nākotni Latvijai! Nevaru žēloties, ka latvietes neinteresētos par šo jautājumu, jo daudzas mani jau apmeklējušas, bet grūti, gandrīz neiespējami tikt karavīru rindās. Ka latvietes jūt līdz tam, to rāda puķes un citas balvas, ar kurām esmu vēltīta." Pats žurnālists saskatīja viņā gatavību "atdot dzīvību, izliet savas asinis par Latvijas gaišāku nākotni, nest tādus pašus upurus kā vīrieši"⁶⁶

Jau Latvijas Republikā Lina Čanka par parādīto varonību strēlnieku kaujās tika apbalvota arī ar Lāčplēša Kara ordeņa III šķiru, bet bijušais pulka komandieris Jānis Kalniņš, izvirzot bijušo strēlnieci šim apbalvojumam, 1921. gada oktobrī rakstīja ordeņa domei: "Lina Čanka viena no pirmajām brīvprātīgajām iestājās cīņu rindās, kad Latvijas dēli 1915. g., ienaidniekam uzbrūkot, tika saukti aizstāvēt savu Tēva zemi [...] Ar savu uzstāšanos kauju rindās un priekšzīmīgo dienesta pienākumu izpildīšanu viņa sajūsmināja savus biedrus – kareivjus un kā izcils piemērs derēja kareivju gara stāvokļa pacelšanai."⁶⁷

Saskaņā ar avotu liecībām L. Čanka tomēr nebija vienīgā sieviete latviešu strēlnieku ierindā, kaut arī viņa ir visplašāk pazīstamā un vienībās bija pastāvīgi. 1916. gada februārī 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljonā ieradās vēl viena brīvprātīgā – iespējams, lietuviskas vai poliskas izcelsmes Jevgēnija Možeiko no 14. Sibīrijas artilērijas brigādes (iesauka – "Žeņa"). Meitene acīmredzot bija nepilngadīga, jo jau otru reizi bija bēgusi no vecāku mājām uz fronti. Latviešu bataljonā viņa "līdz lietas noskaidrošanai ar vecākiem" tika iedalīta 1. rotā, kurā jau dienēja L. Čanka, lai "abām kopā būtu ērtāki"⁶⁸ Pagaidām nav izdevies noskaidrot precīzi, cik ilgi viņa palika latviešu bataljonā, taču, šķiet, šis laiks nebija ilgs, un viņa tika nosūtīta atpakaļ pie vecākiem (to apliecina jau pieminētā L. Čankas saruna ar žurnālistu slimnīcā 1916. gada maijā, kurā viņa uzsver, ka strēlniekos ir vienīgā sieviete⁶⁹).

Savukārt bijušais 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku bataljona komandieris Rūdolfs Bangerskis atcerējās, ka viņa vienībā 1916. gada ieradies "dīvains brīvprātīgais" – apmēram "20 gadus vecs", tikai krieviski un vāciski runājošs jauneklis jau strēlnieka uniformā Nikolajs Borhs, kurš iesniedza bataljona kancelejā arī 1. rotas komandiera Frīdriha Brieža aplieciņu par viņa uzņemšanu dienestā šajā rotā. Jautājums bija nokārtots, F. Briedim ārstējot ievainojumu hospitālī Rīgā. Pēc vai-

rākām dienām pagaidu rotas komandieris ziņoja Bangerskim par jaunā strēlnieka dīvaino izturēšanos: atteikšanos gulēt vienā zemnīcā ar pārējiem strēlniekiem un lūgumu ierādīt viņam atsevišķu gulvietu, bet pēc noraidošas atbildes saņemšanas – gulēšanu visu nakti uniformā un pat zābakos. Rotas pagaidu komandieris izteica aizdomas, ka “Borhs neesot strēlnieks, bet gan strēlniece”. Iztaujāšanā “Borhs” atzinās, ka ir sieviete un iestājusies bataljonā, izmantojot sava brāļa dokumentus, turklāt ar bataljonu organizācijas komitejas un pat 12. armijas štāba ziņu.

Izrādījās, ka žēlsirdīgajai māsai grāfienei Borhai, kurai gribējās “iekļūt strēlniekos, par kuru varonību viņa dzirdējusi tik daudz”, un kļūt par “īstu frontes karavīru”, to izdarīt bija palīdzējis kāds viņas radnieks, kurš ieņēma augstu amatu Krievijas Sarkanā Krusta struktūrās. Nākamajās bataljona sporta sacensībās ieradušies arī grāfienes radi Sarkanā Krusta uniformās un lūguši Bangerski “būt iecietīgam pret viņu dēkaino radniecī”. Sekoja jūlija kaujas, kuru laikā kaujas apmācību vēl neizgājušais Borhs, neraugoties uz protestiem, tika nosūtīts uz strēlnieku lazareti sanitāres statusā. Pēc tam strēlnieces kaujas spars manāmi noplaka, viņa sāka nokavēt atgriešanos no saviem regulārajiem sestdienas – svētdienas atvaļinājumiem, kādi citiem strēlniekiem nebija iespējami (tas izraisīja dienesta biedru neapmierinātību un kurnēšanu, līdz ar to – traucēja kopdisciplīnu vienībā), un mazāk interesējās par apmācībām, galu galā iesniedzot lūgumu nosūtīt viņu uz kara lidotāju skolu. Rezultātā R. Bangerskis, izmantojot kārtējo nokavēšanos no atvaļinājuma, izslēdza viņu no bataljona sastāva. Interesanti, ka dēkainā sieviete, acīmredzot atkal pateicoties savu ietekmīgo tuvinieku iespaidam, realizēja arī šo plānu, jo Bangerskis vēlāk Rīgā uz ielas viņu sastapa jau lidotāja uniformā.⁷⁰

Minēto epizodi pārlicinoši, kaut arī, šķiet, nedaudz pārspilēti papildina pati Marija fon der Borha, precējusies Glāzenapa, kura 70. gadu sākumā Vācijā izdeva savas atmiņas, kuras isi atreferē vēsturnieks Edgars Andersons: Iekškrīevijā augustī baltvāciešu ģimenes meitene, kara sākumā ieradusies Viļņā un iestājusies armijā kā slimnieku kopēja, kauju laikā Austrumprūsijā 25. divīzijas sastāvā iepazinusies ar virsnieku Frīdrihu Briedi, un abi iemilējušies viens otrā. Kad Briedis pārcelts uz latviešu daļām, M. Borha tam sekojusi un saziņā ar viņu, pārvarot zināmu bataljona komandiera R. Bangerska “šaubīšanos”, iestājusies 1. latviešu bataljonā kā Vladimirs fon der Borhs (nogriezti mati, vecums samazināts no 21 uz 17 gadiem, lai rastu skaidrojumu auguma un locekļu smalkumam u.c.), it kā piedalījies kaujās un pat apbalvota ar Svētā Jura medaļu, pēc tam, ar nodomu iestāties kara aviācijā, uzsākusi dienestu bruņoto automobiļu rotā, kur

sagaidījusi boļševiku apvērsumu (vēlāk dienējusi arī Judeņiča armijā, kur iepazinusies ar savu nākamo vīru – ģenerālmajoru Pjotru Glāzenapu, pabijusi arī Latvijā un galu galā dzīvojusi Vācijā).⁷¹

1917. gada sākumā latviešu presē parādījās informācija par 25 gadus veco latvieti Emīliju K. no Ķemeriem, kura saskaņā ar žurnālista Artura Tupiņa aprakstu jau 1915. gadā bija zaudējusi vīru (kritis latviešu strēlnieku kaujās) un no šī laika centusies iestāties viņa bijušajā bataljonā, taču nesekmīgi. Beidzot tas izdevies 1916. gada vidū, kad kā strēlnieks Pēteris L. ieskaitīta vienā no bataljoniem (2. Rīgas vai 3. Kurzemes), kurš bija iesaistīts Ikšķiles priekštilta nocietinājumu aizsardzībā Nāvessalā (visticamāk, 2. Rīgas, jo 3. Kurzemes bataljonā jau bija citas sievietes – strēlnieki, un tādā gadījumā žurnālists to būtu kaut kādā formā atzīmējis). Žurnālists rakstīja: “Latviešu strēlnieki uz katru jaunu pienācēju raugās ar neuzticību, bet sievieti viņi vēl vairāk sāka uzraudzīt. Izaugusi dzīvā dabā, mežos, jauna un spēcīga viņa ātri aprada ar zaldāta dzīvi, izpildīja savu uzdevumu kārtīgi visos sikumos, bij pieklājīga un klusēja, kad priekšniecība bija klāt. Savu biedru uzņēmīgos mīlestības pierādījumus viņa atraidīja tūliņ pašā sākumā, un, ja kāds zaldāts iedomājās nekā viņai tuvoties, to viņa itin vienkārši krietni piekāva. Tas viņiem labi patika, un drīz vien viņas sievišķīgo skaistumu neviens vairs neievēroja. Drīz vien viņai iznāca arī kaujā iet, viņa it nebūt nebaidījās, izturējās droši, smējās par tiem, kas drebēja un baiļojās.” No tā laika zaldāti uzlūkoja viņu ar zināmu cienību. Viņa rīkojās izveicīgi ar ieroci un izpildīja, tāpat kā citi, visus dienesta pienākumus. Pirms Ziemassvētku kaujām “Pēterītis”, kā jauno sievieti dēvēja dienesta biedri un arī virsnieki, atlaista atvaļinājumā, nekavējoties atgriezusies savā rotā, tiklīdz uzzinājusi, ka tās sākušās, turklāt arī tagad visās kaujās būdama “pašuzupurēšanā un drošsirdībā citiem par priekšzīmi. [...] Pa kaujas lauku Pēterītis gluži pārvērties. Viņu vairs nevarēja pazīt. Zaldāti sekoja viņai kā aizrauti. Bij neērti vīrietim vilcināties, kad, neko nebaidīdamās, uz priekšu lauzās sieviete. Kaujas brīžos viņa kaisoša naida pilna pret ienīsto seno tautas ienaidnieku. Šis naidis, kas jau no bērnu dienām glabājās krūtīs, iedegās vēl lielāks, iedomājoties par mīlotā vīra nāvi. To viņa gāja atriebt un nolaupīto dzimteni...” Pārsteigtais žurnālists rakstīja: “Man jāatzīstas, ka es sievietei kā zaldātam neticēju, bet vienkāršie, naīvie zaldātu nostāsti, rotas komandiera spilgtais raksturojums, brīvprātīgā Pētera apbalvojums ar diviem Jura krustiem, viss tas bij patiešām neparasts.” Viņš redzēja “brīvprātīgo”, kas bija lielāks par vidējo augumu, “bieziem, melniem un īsi apcirptiem matiem. Zilās acīs un milīgajā, sārtā sejā bija kaut kas aizgrābojši naivs.”⁷² Strēlnieka “Pēteriša” vienības karavīru dokumen-

tācijā zem vīrieša vārda un uzvārda slēptā personība vēsturniekiem vēl jānoskaidro, bet viņas vārds ir aizmirsts nepelnīti.

Latviešu strēlnieku vienībās ierindā varēja būt arī citas sievietes, ko skaidri apliecina 1917. gada septembrī 2. brigādes strēlniekam Marijai Beresņevai (acīmredzot 1917. gadā pēc Februāra revolūcijas vairs netika tik strikti ievērots formālisms, oficiālajā dokumentācijā sievietēm – karavīriem uzrādot vīriešu vārdus un uzvārdus) par 12. augustā parādīto varonību piešķirtā IV šķiras Svētā Jura medaļa (ļoti ticams, ka viņa bija brigādes štāba sanitāre, kura sniedza palīdzību šajā dienā notikušajā vācu cepelīna uzbrukumā cietušajiem karavīriem).⁷³ Turklāt Latvijas Kara muzeja dokumentācijā ir norāde uz kādu “brīvprātīgo” 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulkā – Veru Živago,⁷⁴ kas figurē 1938. gadā sastādītajā pulka strēlnieku sarakstā, un arī šajā virzienā pētījumi jāturpina.

Tātad šobrīd ir droši zināmas vismaz trīs latvietes (P. Kissa, L. Čanka un iepriekš minētais “Pēterītis”), kuras brīvprātīgi piedalījās Pirmā pasaules kara cīņās kā ierindas karavīri, taču ir norādes par vismaz vēl dažām. 1916. gada maijā žurnālists Jānis Porietis rakstīja: “Par latvietēm, kuras atrodas karavīru rindās, maz ko dzird. Acumirkli zināmas bez Čankas un Kissas vēl Puriņa un vēl kāda, kuras vārdu es nezinu. Vēsturiskā Žanna d’Arka nav mirusi. Viņa aug katrā tautā un gaida tikai vajadzīgo brīdi, lai nestu dienas gaismā ideālo sajūsmu un sparū!”⁷⁵

Savukārt latviešu strēlnieku vienībās šobrīd zināmas vismaz piecas vai pat sešas (ja pieskaita Veru Živago, informācija par kuru pagaidām nav pārbaudīta) sievietes – strēlnieces. Tomēr ir zināmas norādes arī par lielāku skaitu. Atvaļinātais virsnieks un publicists Aleksandrs Vinters 1916. gada maijā rakstīja, ka latviešu strēlnieku bataljonos dien septiņas strēlnieces.⁷⁶

IZLŪKDIENESTĀ

Bija vēl viena specifiska militāra joma, kurā sieviešu loma Pirmā pasaules kara laikā sevišķi pieauga (kaut arī tajā viņām nozīme bijusi vienmēr). Runa ir par izlūkdienestu, un arī tajā sievietes tika iesaistītas gan ideoloģiskas pārliecības (patriotisma), gan vienkārši piedzīvojumu meklējumu dēļ. Turklāt pēdējā apsvēruma vadītās – ar ievērojami lielāku īpatsvaru. Interesanti, ka arī latviešiem ir bijušas sievietes, kuru dzīvesstāsti var veidot vismaz “spiegu romānu” sižetu. Piemēram, Rēzeknes apriņķa Sakstagala pagastā 1897. vai 1898. gadā dzimusi Kazimira Jāņa meita Brāle, kurai bija tikai vienas pamatskolas klases izglītība, taču piemita izcilas izlūka dotības, ap 1916. gadu kļuva par Krievijas armijas 498. Orgejevas kājnieku pulka izlūku un darbojās arī aiz Daugavas frontes līnijas ienaidnieka aizmugurē līdz pat pilnīgam

Krievijas armijas sabrukumam 1918. gada februārī, informējot pulka štābu par vācu karaspēka kustību un daudzumu. Par noslieci uz piedzīvojumu meklēšanu skaidri liecina viņas tālākais liktenis: 1919. gadā viņa bija Latvijas armijas, pēc tam Sarkanās armijas aģente, pēc apcietināšanas Polijā – poļu un padomju dubultaģente, pēc apcietināšanas padomju teritorijā izbēga uz Latviju, kur tika apcietināta un kā sevišķi “vērtīgs kadrs” nodota poļiem, kas viņu atkal izmantoja kā izlūku pret krieviem.⁷⁷

Latvijas armijas pulkvedis-leitnants Edvīns Mednis, kurš 30. gados pētīja pasaules kara norises, atzīmēja, ka vācu virsnieki, kas atcerējušies savus kontaktus ar ienaidnieka izlūkiem – sievietēm, visbiežāk minējuši latvietes. E. Mednis uzsvēra, ka tieši tas bijis gadījums, kad sievietes nodarbojušās ar izlūkošanu nevis piedzīvojumu kāres vai alkātības, bet patriotisku motīvu dēļ: “Šādu gadījumu pasaules karā nav bijis daudz, bet, tos aprakstot, bij. Krievijas frontēs visvairāk min latvietes vārdu. Pie tam to dara vācu izlūku virsnieki, kuriem var vismazāk piederēt simpātijas pret mūsu tautu un tās piederīgiem. Izrādās, ir vairākas nezināmas varones, kas upurējušās savai tautai un tās labākai nākotnei, ziedojoties cīņai ar mūsu dzimtenes sīvākiem naidniekiem.” Viņš turpina, ka vācu militārvēsturnieki min latvieti, uzvārdā Kiršteine, kas “bijusi sevišķi skaista meiča un veikla spiegotāja”. Turklāt “latvietes vispār pratušas ne vien labi spiegot, bet arī jo veikli kūdījušas Vācijas armijas virsniekus un kareivjus pret Baltijas vāciešiem”. Visvairāk “vāciešiem naidīgo” latviešu darbība bijusi vērojama tieši Ziemeļu (Rīgas) frontē.⁷⁸

ZĒNI

Tāpat kā citu valstu bruņotajos spēkos jau Pirmā pasaules kara gados, arī zēni un jaunieši no Latvijas atradās dienestā Krievijas armijā. 1914.–1918. gadā bija vērojama likumsakarīga parādība – blakus vīriešiem karavīru ierindā parādījās līdz tam militārajā vēsturē netipiski karavīri – sievietes,⁷⁹ kā arī zēni (bērni) un jaunieši vecumā zem iesaušanas gadiem. Turklāt viņi bija jaunāki un vairāk nekā, piemēram, Vācijas armijā (jaunākais tās karavīrs iestājoties bija 14 gadus vecs⁸⁰).

Jau no Pirmā pasaules kara pirmajām dienām Latvijas pilsētās bija vērojams ārkārtīgi pacilāts noskaņojums, kurš pārņēma lielāko latviešu tautas daļu sakarā ar kara sākumu pret par “mūžsenajiem” izsludinātajiem un daļēji arī uztvertajiem ienaidniekiem – vāciešiem. Kad cars izdeva rikojumu, kas deva iespēju brīvprātīgi iestāties armijā studentiem, pieteikumi sāka ielūst arī no skolu audzēkņiem. Piemēram, attiecīgus iesniegumus uzrakstīja pilnīgi visi Liepājas Nikolaja ģimnāzijas audzēkņi un puse no 8. klases audzēkņiem vienā no Rīgas ģim-

nāzijām, savukārt 300 Mīlgrāvja jūrskolas audzēkņi brīvprātīgi iestājās sauszemes karaspēkā, turklāt 1915. gada sākumā ierindā no viņiem bija palikuši tikai 140 puīši, pārējie bija krituši vai ievainoti.⁸¹

1914. gada septembrī Rīgā izplatījās runas par kaujās Austrumprūsijā ievainotu latviešu zēnu Alfrēdu Zandavu (Zandaus), kura māte mirusi, tāpēc viņš devies uz karalauku līdz tēvam, kuram ierakumos pienesis munciņu. Tā gan bija vairāk teika, taču 13 gadus vecais puīsis patiesi bija kaujās guvis ievainojumu (ar lodi uzacī un, krītot no zirga, sagriezta roka uz zobena). Rīgas kara hospitālī viņu apciemojušais žurnālists (šķiet – Kārlis Skalbe) redzēja zēnu “zaldāta mēteli un lielās, dzeltenās slimnīcas korpēs. Apsējums stāv viņam šķībi pār pieri. Lielais zaldāta mēteli un platās kurpes kā lielas padara šķību mazā varoņa augumu, bet viņa seja ir plata un droša. Kā zaldātam un pilnībā der iekšā jau kara mēteli. Tik kad es paskatos uz viņa mīkstām, sārtām un naivi izstieptām bērna lūpām, man ienāk prātā tāds pats mīļš puīsis, kurš vēl ar lāpstīņu rok smiltis dārzā [...]”

Plašā un tēlainā apraksta autors pastāsta, kā zēns nokļuva armijā: tēvs tiešām mobilizēts un ievainots pie Kēnigsbergas, bet elektrotehniskā darbnīca Rīgā, kurā zēns bijis mācekļis, slēgta. Puīsis izlēmis “doties karā”, taču no aprīņa kara priekšnieka saņēmis atteikumu, jo, nokļūstot frontē, tādi “raudot un gribot atpakaļ pie mātes”. Kādu laiku pastrādājis tipogrāfijā, atlaists, meklējis māti Pārdaugavā, taču tā vairs nedzīvojuši vecajā vietā, jo saķīļojusies ar saimnieci, kura šī iemesla dēļ zēnam samelojusi, iesakot “meklēt māti kapsētā”.

Tālāk zēns stāstīja: “Tad es nodomāju iet karā. Es zināju, ka mazus zēnus karā nelaiž, ka policija sūta atpakaļ. Es pieņēmu citu vārdu un visur saucos par Alfrēdu Bērziņu, lai manis nevar nosūtīt atpakaļ rādiem. Naudas man nebij, ko aizbraukt uz kara lauku. Es staigāju pa karaspēka punktiem un dzelzceļa stacijām un visur berzējos gar zaldātiem. Viņi aicināja mani, lai es braucot līdz. Es iekāpu vagonā, vilciens sāka iet. Zaldāti paslēpa mani no oficiēriem, baroja un deva, kas kuram bij, un vai katru stundu prasīja, vai man negriboties ēst. Tā mēs aizbraucām līdz pašām Austrijas robežām, kur tālāk vairs vilcieni negāja. Tur oficiēri mani pamanīja un nosūtīja atpakaļ uz Rīgu. Es gāju atkal pie kara priekšnieka, teicu, ka biju jau kara laukā, lai ņem mani karā, es atpakaļ negribēšu. Kara priekšnieks vairs nepretojās. Viņš man izdeva zīmi pie diviem jātnieku oficiēriem kādā viesnīcā. Tie mani nosūtīja uz Stopiņiem. Tur vahmistrs [unteroficiēris. – Ē. J.] izdeva man muzikanta uniformu, muzikantos jau pieņem mazus zēnus, un pamācīja mani uz zirga jāt. Man bija grūti noturēties sedlos, un es vai katras piecas minūtes vēlos zirgam gar kaklu zemē. Tad mēs braucām uz

Petrogradu un no turienes uz karu. Mani iedalīja jātnieku sargu nodaļā. Iedeva man zirgu un īsu štiku pie sāniem. Cita ieroča man nebija. Un tad mēs gājām ugunī un pār mums sāka lodes nākt. Un man sāpēja galva no trokšņa. Mūsu jātnieki šāva. Es turējos viņiem līdz. Kad viņiem pietrūka patronu, esāju ar somu uz mūsu vezumiem un pievedu viņiem patronas. Man bija grūti noturēties zirgam mugurā. Viņš bija man par lielu, es nevarēju ar kājām apkampt viņa sānus. Un es bieži kūleņoju no viņa zemē! Man nebija cita ieroča kā tas štiks. Reiz es ieraudzīju uz kaujas lauka skaistu flinti. Tur jau mētājus visādu ieroču: zobenu un flinšu starp miroņiem vai cik. Es nokāpu no zirga un domāju: nu es šaušu! Bet šāviens mani pašu apsvieda apkārt, es nemācēju vēl flinti turēt. Tad es atradu revolveri. Ar to es varēju šaut, un man bija ierocis [...] Pie kādas pilsētas Prūsijā mani ievainoja. Es tikai manīju, ka vaigs paliek silts. Pielieku roku: asinis! Skatos, visas krūtis jau notecējušas asinīm. Tūlīt ievainoja arī manu zirgu. Viņš saļodzījās, es kritu un krītot sagriezu pirkstu uz zobena, kas turpat bija zemē. Mani paņēma māsas, apsēja manu vainu. Es padzīvoju vēl pie dakteriem līdz vakaram, tad aizgāju pats uz sanitārvilcienu, un tas mūs atveda uz Rīgu.” Autors rakstīja, ka zēns arī apbalvots ar Svētā Jura krustu. Viņš bija lepns ar sevi, pēc ievainojuma sadzīšanas gatavojies atgriezties frontē, lūdzis atsūtīt fotogrāfu, lai bilde būtu žurnālā, un nodot kādam dzejniekam divas lapiņas, kurās ar zīmuli bija aprakstījis savus karalauka piedzīvojumus.⁸² Uzreiz pēc tam puisis lūdzis viņu nekavējoties izrakstīt no lazaretēs, nosūtīt uz fronti. Kad tas uz dažām dienām atlikts, patvarīgi atstājis lazareti. Notverts un nogādāts pie viņam jau pazīstamā Rīgas apriņķa kara priekšnieka, kurš 7. oktobrī nosūtīja zēnu uz fronti.⁸³

Tiesa, ne visiem viņam līdzīgajiem tas izdevās, piemēram, 1914. gada oktobra beigās prese ziņoja, ka no Liepājas uz fronti nosūtāmā, jau aizplombētā vagonā ar pārtiku atrasts 12 gadus vecs skolnieks, kurš vēlējies “aizbēgt uz karalauku”.⁸⁴ Savukārt divi rīdiznieki – četrpadsmitgadīgais Mārtiņš Zālītis (“kluss sapņotājs”) un piecpadsmitgadīgais Jānis Ramms (“ļoti dzīvām acīm, no dabas straujš”), “vecākiem nezinot”, nolēmuši doties uz fronti. Ceļa naudas pieticis, lai pa dzelzceļu nokļūtu līdz Muravjovas (tag. Mažeikū) stacijai, kur abiem izdevies pievienoties karavīru ešelonam, jo starp tiem bijuši arī vairāki latvieši, kas “nākošos kareivjus labprāt ņēmuši savā vidū, un tā visi aizbraukuši uz kara lauka”. Un šeit puisiem dokumentus pieprasījis kāds virsnieks. Sekoja nofotografēšanās par piemiņu kopā ar diviem latviešu tautības karavīriem un nosūtīšana “pa etapu” uz Rīgu, pēc tam par notikušo informējot presē.⁸⁵

Dažkārt zēni frontē gāja bojā. Piemēram, Cēsu reālskolas skolnieks Valdis Usovičs, kurš jau kara sākumā “aizbēga uz karu un iestājās frontē kā savvaļnieks”, krita kaujās Polijā, pie Vartas upes, jau pēc dažiem mēnešiem.⁸⁶ Savukārt 1914. gada septembrī armijā brīvprātīgi iestājās četrpadsmitgadīgais Vilis Klapis, kurš par kaujās parādīto vīrišķību tika paaugstināts par jefreitoru, kā arī apbalvots ar Svētā Jura krusta IV un Svētā Jura medaļas IV šķiru (1915. gada maijā viņš no frontes Polijā ieradās atvaļinājumā Rīgā).⁸⁷ Turklāt šie nebija vienīgie gadījumi.

Jau 1919. gada 16. aprīlī Tartu Latvijas Pagaidu valdības bruņoto spēku Ziemeļlatvijas brigādē kopā ar vēl vairākiem desmitiem latviešu tautības jātņieku no Krievijas Ziemeļrietumu armijas savdabīgās, vairāk diversiju rakstura vienības, ko komandēja ģenerālis Staņislavs Bulak-Balahovičs, iestājās Voldemārs Aleksandra dēls Feodorovs. Viņš bija dzimis 1902. gada 26. septembrī, tātad viņam šajā laikā bija 17 gadu. Tas nebūtu nekas īpašs, ja vien šim karavīram vienlaikus nebūtu virsseržanta dienesta pakāpe. Majoros dzimušais un pilsētas skolas izglītību guvušais puisis (dokumentos atzīmēts – luterticīgs latvietis) bija brīvprātīgi iestājies jau Krievijas armijā, kur 1916.–1917. gadā darbojās grāfa Puņina partizānu nodaļā Rīgas frontē kā jātņieks, pēc tam dienēja minētajā Bulak-Balahoviča nodaļā Krievijas Ziemeļrietumu armijā. Kaujās bija divas reizes ievainots un apbalvots ar trīs Svētā Jura krustiem un trīs Svētā Jura medaļām, jau 1916. gadā (tātad – 14 gadu vecumā) paaugstināts par jaunāko unteroficieri (kaprāli), 1917. gadā – par vecāko unteroficieri (seržantu), bet 1919. gadā (N. Judeņiča Ziemeļrietumu armijā) – par feldfēbeli (virsseržantu).

Līdzīgs ir gadījums ar daiļkrāsotāju Kārli Baumanu (dzimis 1902. gada 19. jūnijā Rīgā), kurš iestājās Čepurnova partizānu nodaļā, kuras sastāvā divas reizes ievainots un divas reizes kontuzēts, apbalvots ar IV, III un II šķiras Svētā Jura krustu, paaugstināts par jaunāko unteroficieri (vēlāk Latvijas armijā brīvprātīgi iestājās 1919. gada 27. oktobrī Rīgā un dienēja 5. Cēsu kājnieku pulka velosipēdistu rotā kā vienkāršs kareivis, 1. decembrī tika apstiprināts kaprāļa pakāpē, taču jau 27. decembrī slimības dēļ evakuēts uz slimnīcu, bet pēc 4 dienām slimības dēļ atvaļināts).⁸⁸

Tomēr dažkārt sākotnēji brīvprātīgi iestājušies zēni un jaunieši, pēc iepazīšanās ar reālajiem, šausminošajiem kara apstākļiem, bija dziļi vīlušies un dažos gadījumos pat dezertēja. Piemēram, 1915. gada martā prese ziņoja, ka Liepājā policija arestējusi 16 gadus veco savvaļnieku Augustu Spādi, kas no Austroungārijas frontes patvarīgi atgriezies mājās.⁸⁹

Sekoja ievērojamas Latvijas teritorijas daļas ieņemšana un nozīmīgas Kurzemes guberņas iedzīvotāju daļas došanās bēgļu gaitās, kā

arī latviešu strēlnieku bataljonu izveidošana 1915. gada vasarā. Starp tiem, kuri centās tajos brīvprātīgi iestāties, bija samērā daudz zēnu. Pagaidām jaunākais konstatētais karavīrs latviešu strēlnieku vienībās bija 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku bataljona brīvprātīgais – 12 gadus vecais strēlnieks Veidemanis.⁹⁰ 1916. gadā šajā pašā vienībā iestājās Jānis Arturs Puriņš (dzimis 1903. gada 6. maijā Rīgā), kurš kaujās tika divas reizes ievainots, kā arī apbalvots ar Svētā Jura krusta IV šķiru (pēc tam – 1919. gada oktobrī viņš brīvprātīgi iestājās Latvijas armijā un par 8. Daugavpils kājnieku pulka rindās parādīto varonību pret Bermonta spēkiem saņēma Lāčplēša Kara ordeni).⁹¹

Strēlnieku vienībās bija arī citi nepilngadīgie, turklāt – arī Latviešu strēlnieku rezerves pulkā, piemēram, 1916. gadā šī pulka mācību komandas kursu beidza Teodors Ošs (dzimis 1901. gada 20. novembrī Kauguru pagastā).⁹² Vēl 1917. gada rudenī pēc Rīgas krišanas fronti 5. Zemgales pulka rajonā pārgāja piecpadsmitgadīgais Kārlis Strazdiņš, kuru pulka komandieris Jukums Vācietis pieņēma štābā par ziņnesi. Kopā ar pulku pūsis nonāca Krievijā, Petrogradā “atrada tuviniekus un sagaidīja atgriešanos dzimtenē”.⁹³

Savukārt Harijs Gusevs (dzimis 1900. gada 19. maijā Rīgā) 1915. gadā iestājās Rīgas frontē novietotajā 47. Sibīrijas strēlnieku pulkā, vēlāk dienēja 11. Sibīrijas strēlnieku pulkā, tika apbalvots ar Svētā Jura krustu un paaugstināts par jaunāko unteroficieri (1917. gada septembrī, vācu karaspēkam ieņemot Rīgu, atradās hospitālī, palika pilsētā),⁹⁴ Nikolajs Pūliņš (dzimis 1901. gada 14. septembrī Talsos) 1917. gada vasarā Tallinā iestājās brīvprātīgo (t.s. nāves jeb cīnīties gatavu brīvprātīgo) vienībās kā jātnieks-izlūks, 1917. gada 5. oktobra vācu karaspēka uzbrukumā Monas salai tika ievainots un krita gūstā (jau 1918. gada 3. decembrī iestājās Latvijas Pagaidu valdības bruņoto spēku Cēsu rotā, kur 17 gadu vecumā dienēja jau kā seržants).⁹⁵ Uzskaitījumu varētu turpināt.

Vēl jāpiemin, ka 1917. gada 17. aprīlī Rīgā izveidojās un līdz pilsētas krišanai vācu karaspēka rokās septembra sākumā aktīvi darbojās Krievijas skautu organizācijas 92. družina (vienība), starp kuras 200 locekļiem bija samērā daudz latviešu. Tā darbojās 12. armijas štāba protektorātā, un skauti kā sanitāri strādāja lazaretē (tag. LU telpās Raiņa bulvārī 19) un sanitārvilcienos, kas devās uz Petrogradu, kā arī tika izmantoti kā ziņneši no Rīgas uz fronti pie Ķekavas.⁹⁶

Pasaules kara apstākļu dēļ daudzi jaunieši ieņēma arī savam vecumam neatbilstošus komandieru amatus. Piemēram, 1897. gadā dzimušais Edvīns Mednis kara sākumā (16 gadu vecumā) brīvprātīgi iestājās un beidza karaskolu, bet 1916. gada nogalē tikai 19 gadu vecumā jau kā štābkapteinis bija 4. Vidzemes strēlnieku pulka bataljona koman-

dieris. Žurnālists par viņu rakstīja šādi: “Kara laukā pavadītais laiks un pārdzīvotās cīņas dienas no viņa izaudzējušas nopietnu karavīru, kura mierīgā zelta jaunība palikusi par tālu sapni, kurš nopietnai dzīves patiesībai acīs skatījies.”⁹⁷

SECINĀJUMI

Pirmais pasaules karš Latvijas teritorijā un latviešu tautā atstāja kopumā visai pasaulei, kontinentam un Krievijai līdzīgu iespaidu arī jautājumā par sievietes vietu un lomu sabiedrībā, turklāt tam bija objektīvi iemesli. Galu galā sievietes lomas pieaugums saskatāms pat valsts amatpersonu un iestāžu ar valsts goda zīmēm apbalvoto darbinieku sarakstos, kuros arvien biežāk parādījās arī sieviešu vārdi.⁹⁸

Latviešu sieviešu parādīšanos armijas rindās noteica, pirmkārt, Pirmā pasaules kara totālais raksturs, kas kombinācijā ar sabiedrības attīstības pakāpi un latviešu tautas vēsturisko nepatiku pret tagad pēkšņi par visas Krievijas impērijas galveno un atklāto ienaidnieku kļuvsajiem vāciešiem izraisīja vēlmi dot savu ieguldījumu cīņā pret tiem. Turklāt ne tikai tādu, kādu sievietei paredzēja oficiālā politika (sociālā palīdzība, mobilizēto vīriešu aizstāšana darba vietās un amatos utt.). Var secināt, ka latviešu sievietes vadīja tie paši galvenie motīvi, kas noteica brīvprātīgo pieplūdumu armijas rindās kara sākumā Krievijā kopumā, arī latviešu strēlnieku vienībās 1915. gadā. Ne bez nozīmes bija arī romantisms (bieži vien – jaunības) kombinācijā ar patriotismu, kas meklēt ceļu uz armiju lika ne tikai daudzām sievietēm, bet arī bērniem.

Vēl viens no veicinošiem motīviem neapšaubāmi varēja būt ārkārtīgi smagie bēgļu dzīves apstākļi – milzīga latviešu tautas daļa kopš 1915. gada atradās bēgļu gaitās visā plašajā impērijā. Minēto apliecina arī kādas kurzemnieces stāsts par to, kā pēc vairākus mēnešus ilgiem darba meklējumiem Kalugā nonākusi tik tālu, ka vēlējusies doties “atpakaļ uz Rīgu un iestāties armijā – doties cīņā pret ienaidnieku” (tomēr viņai nav izdevies no varas iestādēm iegūt šim cēlamam mērķim dzelzceļa biļetes par brīvu, tāpēc bijis jāpaliek Krievijā).⁹⁹ Vienlaikus šajā epizodē gatavība “doties cīņā pret ienaidnieku” parādās kā galējs izmisuma solis, kas tikai pirmajā acu uzmetienā šķiet neloģiski, bet būtībā ir ļoti likumsakarīgi, ņemot vērā smago sociālo situāciju latviešu un visas Krievijas sabiedrībā aprakstāmajā laikā.

Armijas rindās iekļuva arī vairākas Latvijas sievietes, turklāt izņēmums nebija latviešu strēlnieku vienības (tajās – vismaz piecas vai pat vairāk sievietes, no kurām gan ne visas latvietes). Tomēr kopumā viņu nebija daudz, un, tāpat kā Krievijā kopumā, šie gadījumi vēl

jāuzskata par izņēmumiem, kaut arī vairs ne vienreizīgiem. Vienlaikus latviešu sieviešu motīvi bija zināmā mērā īpatnēji, kas izriet no visā tautā valdošajiem politiskajiem noskaņojumiem Pirmajā pasaules karā. Minētais, līdzīgi kā situācijā ar latviešu strēlniekiem, rod atspoguļojumu pastāvīgā dzimtenes faktora uzsvēršanā, skaidri izdalot un pat izvirzot priekšplānā Latvijas kā dzimtenes un latviešu tautas jēdzienu un intereses.

Armijā nokļuvušās Latvijas sievietes, līdzīgi kā visu tautību pārstāves Krievijas armijas rindās, parādīja noteiktu varonību. Minēto varonību iespaidoja vēl viens faktors – aktīvajā armijā nokļuva sievietes, kurām tas bija izteikts, radikālā jaunības romantisma (dažkārt – arī vienkārši piedzīvojumu meklējumu) un patriotisma (vai kāda no tiem atsevišķi) nosacīts mērķis, kura sasniegšana prasīja zināmu grūtību pārvarēšanu. Ja tas izdevās, viņas frontē bija gatavas uz varonību, kas varēja robežoties arī ar pārgalvību. Taču fakts ir, ka daļēji tolaik pastāvošo priekšstatu rezultātā, daļēji – patiesi grūto, sievietēm vēl pilnīgi nepiemēroto armijas (sevišķi frontes vienībās) daļās pastāvošā dienesta fizisko prasību un apstākļu dēļ jau pati pieteikšanās armijas rindās sabiedrībā tika uztverta kā varonība, turklāt tāda tā arī bija. Un arī katra sieviešu – karavīru vai žēlsirdīgo māsu turpmākā darbība – tieši tāpat. Daudzas no viņām militārās darbības un ar to cieši saistīto sociālo parādību rezultātā gāja bojā. Vienlaikus jāsecina, ka tieši 1914.–1917. gadā Latvijas un latviešu sievietes aktīvi, kaut arī pastāvošo iespēju robežās, iesaistījās militārajos un sabiedriskajos procesos, neizslēdzot arī jomu, kurā pirms tam viņu praktiski nebija, – bruņoto spēku palīgdienestus un pat ierindu.

Krievijas armijā un tās sastāvā ietilpstošajās latviešu strēlnieku vienībās brīvprātīgi iestājās vairāki simti zēnu un jauniešu no Latvijas (daži no viņiem vēlāk dienēja arī Latvijas armijā). Daudzi no viņiem tiešā veidā piedalījās karadarbībā, daudzi – izpildīja īpašus uzdevumus, neizslēdzot izlūkošanu ienaidnieka aizmugurē. Daži krita kaujās, tika ievainoti un kontuzēti, pazuda bez vēsts, kā arī demonstrēja ievērojamu drošsirdību un pat varonību. Tāpat kā gadījumā ar sievietēm, kuras Pirmā pasaules kara laikā brīvprātīgi mēģināja un daudzus gadījumos arī iestājās armijā, to noteica pirmām kārtām zēnu un jauniešu gatavība piedalīties tautas likteņa izšķiršanā ar ieročiem rokās, nepieciešamības gadījumā ziedojot šajā cīņā savu dzīvību. Tāpat ne bez nozīmes bija zināms jaunības romantisms un pat piedzīvojumu kāre (sevišķi efektīva tā varēja būt kombinācijā ar pirmo minēto faktoru jeb citā vārdā – patriotismu), kas gan kopā ar pieredzes trūkumu bieži noveda pie traģiskām sekām kaujas laukā. Vēl viens veicinošais

faktors neapšaubāmi bija pastāvošais smagais sociālais stāvoklis, kas lika meklēt bruņotajos spēkos nodrošinājumu pat ar regulāru pārtiku un apģērbu. Latvija aplūkotajā jautājumā nebija un nevarēja būt izņēmums, līdzīgi procesi bija vērojami visās zemēs, tādējādi notiekošais Latvijā apliecina kopējās zināmās tendences, kā arī Latvijas likumsakarīgo vietu pārējo Eiropas zemju kontekstā. Turklāt Latvijai raksturīgā, īpaši sarežģītā militāri politiskā un sociālā situācija padara minētās tendences īpaši uzskatāmas.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Vita Zelče (2002). Skice vēstures zīmējumam: Sieviete un Pirmais pasaules karš. *Latvijas Arhīvi*, 4, 28.–46. lpp.; Vita Zelče, Vineta Sprugaine (2005). *Marginālās jeb 1376. fonds*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 14.–39. lpp. (Vēstures avoti IV).
- ² Ineta Lipša (2014). *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā 1914.–1939. gadā*. Rīga: Zinātne, 55.–110. lpp.
- ³ Ēriks Jēkabsons (2007). Latviešu sievietes militārajā dienestā Pirmajā pasaules karā. No: Kaspars Zellis (sast.). *Sieviete Latvijas vēsturē: Rakstu krājums*. Rīga, 36.–55. lpp.
- ⁴ Sk., piemēram: Peter W. Singer (2005). *Children at War*. New York: Pantheon Books, pp. 3–212; Rachel Brett, Irma Specht (2004). *Young Soldiers. Why They Choose to Fight*. Colorado: Lynne Rienner Publishers, pp. 2–136.
- ⁵ Ēriks Jēkabsons (2013). Latvijas zēni un jaunieši armijā Pirmajā pasaules karā un Neatkarības kara laikā (1914–1920). *Latvijas Vēsture*, 2, 5.–24. lpp.
- ⁶ Sk.: Syn polka Primorskikh dragun (Epizod iz nastoiashchei voiny). *Razvedchik*, 20.09.1905., s. 721–722; Leshia i Nikita – deti 11-go Pskovskogo polka. *Razvedchik*, 13.06.1906., s. 472; Iz zhizni VI Sib. korpusa 1904–1905 gg. 14-ti letnii geroi Nikolai Zuev. *Razvedchik*, 05.04.1911., s. 208; Voennoe obuchenie v priiute sv. Veri. *Gimnastika. Razvedchik*, 11.01.1911., s. 20; Poteshnye 142 peh. Zvenigorodskogo polka na polkovom prazdnike. *Razvedchik*, 20.09.1911., s. 580–581; Livadiiskaia rota razvedchikov. *Razvedchik*, 29.09.1911., s. 597, 600–601, 604.
- ⁷ Sk., piemēram, t.s. “Vidzemes lazaretēs” latviešu tautības žēlsirdīgās māsas vēstuli no Eho dzelzceļa stacijas Harbinas apkārtnes 1904. gada vasarā par ievainoto aprūpes darbu: Vidzemes kara lazarete. *Baltijas Vēstnesis*, 13.08.1904., 2. lpp.; Pamiati pervoi russkoj sestry miloserdiiia. *Razvedchik*, 02.03.1904., s. 220.
- ⁸ Sk., piemēram: Violetta Thurstan (1915). *Field Hospital and Flying Column. Being the Journal of an English Nursing Sister in Belgium & Russia*. London, New York: G. P. Putnam's Sons; Monica Krippner (1980). *The Quality of Mercy. Women at War, Serbia 1915–18*. London: David & Charles; Antonio de Navarro (1917). *The Scottish Women's Hospital at the French Abbey of Royaumont*. London: George Allen & Unwin Ltd; Yanet Lee (2005). *War Girls. The First Aid Nursing Yeomanry in the First World War*. Manchester, New York: Manchester University Press; Eileen Crofton (1997). *The Women at Royaumont. A Scottish Women's Hospital on the Western Front*. East

- Linton: Tuckwell Press; Ruth Cowen (2012). *War Diaries. A Nurse at the Front. The Great War Diaries of Sister Edith Appleton*. London, New York, Sidney: Simon & Schuster; Christine Hallett (2009). *Containing Trauma. Nursing Work in the First World War*. Manchester, New York: Manchester University Press; Florence Farmborough (1974). *Nurse at the Russian Front: a Diary, 1914–18*. London: Constable; u.c.
- ⁹ Īvande Kaija. Latviešu sievietes! *Dzimtenes Vēstnesis*, 20.07.1914., 2. lpp.
- ¹⁰ *Razvedchik*, 20.01.1909., s. 561.
- ¹¹ Uzsaukums sievietēm. *Dzimtenes Vēstnesis*, 22.07.1914., 2. lpp.
- ¹² Visaugstākās žēlsirdīgās māsas. *Dzimtenes Vēstnesis*, 11.10.1914., 5. lpp.
- ¹³ Sarkanā Krusta darbība Krievijā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 23.07.1914., 2. lpp.; Augstā virspavēlnieka pavēle par žēlsirdīgām māsām. *Dzimtenes Vēstnesis*, 19.08.1914., 2. lpp.
- ¹⁴ Vladimir Ermolov. Zhenshchiny i deti v srazheniiakh Pervoi mirovoi voiny. Pieejams: <http://his.1september.ru/articlef.php?ID=200300902> (skatīts 12.09.2013.).
- ¹⁵ Krievu sievietes organizējas kara pulkos. *Varavīksne*, 07.10.1914., 14. lpp.
- ¹⁶ Sergei Rykov (2000). Slabyi pol v sil'noi armii. Nezavisimoe voennoe obozrenie. 3 mart. Pieejams: http://nvo.ng.ru/history/2000-03-03/5_womeninarms.html (skatīts 09.11.2014.).
- ¹⁷ Sk. arī: Maria Bochkareva. Pieejams: <http://www.peoples.ru/military/hero/bochkareva/> (skatīts 10.11.2014.).
- ¹⁸ Zhenshchiny – dobrovol'tsy. *Razvedchik*, 02.06.1915., s. 262.
- ¹⁹ Pēc citām ziņām – Anatolijs. Sk.: Laurie S. Stoff (2006). *They Fought for the Motherland. Russia's Women Soldiers in World War I and the Revolution*. University Press of Kansas, p. 40; Vladimir Ermolov. Zhenshchiny i deti v srazheniiakh Pervoi mirovoi voiny. Pieejams: <http://his.1september.ru/articlef.php?ID=200300902> (skatīts 12.09.2013.).
- ²⁰ Varone – sieviete. *Liepājas Atbalss*, 21.11.1914., 2. lpp.
- ²¹ Stoff. *They Fought for the Motherland*, p. 41. Šajā gadījumā pieļaujama iespēja, ka runa ir par vienu un to pašu jauno sievieti.
- ²² Krievu sievietes karā. *Varavīksne*, 08.11.1914., 12. lpp.
- ²³ Fr. Ozols. Sievietes kareivji. *Dzimtenes Vēstnesis*, 28.04.1915., 5. lpp.
- ²⁴ Stoff. *They Fought for the Motherland*, p. 221, 223.
- ²⁵ Ks. (1917). Sieviešu nāves bataljons. *Strēlnieks*, 7, [34. lpp.]. Autors izsaka pateicību par norādi uz šo avotu Dr. hist. Inetai Lipšai.
- ²⁶ Sīkāk sk. arī: Zhenskie udarnye batal'ony. Pieejams: http://community.livejournal.com/ru_civil_war/53486.html (skatīts 11.11.2014.).
- ²⁷ Stoff. *They Fought for the Motherland*, p. 231.
- ²⁸ Varonīgā jaunava. *Kurzemes Vārds*, 21.11.1920., 3. lpp.
- ²⁹ Latviešu Palīdzības komitejas Dāmu komiteja kara dienās. *Varavīksne*, 22.11.1914., 11. lpp.; Latviešu Palīdzības komiteja gatavo Ziemassvētku dāvanas karavīriem. *Varavīksne*, 24.12.1914., 9. lpp.
- ³⁰ P. G. Vārds latviešu sievietei (No kara lauka). *Lidums*, 09.11.1914., 1. lpp.
- ³¹ Jānis Jaunsudrabiņš. Sieviešu darbs. *Jaunākās Ziņas*, 24.11.1914., 2. lpp.
- ³² O. [Oto] Nonācs. Sievietēm ir jāsākas vīriešu vietā! *Lidums*, 02.11.1915., 1. lpp.
- ³³ J. A. [Jānis Akuraters]. Latviešu sieviete kara laikā. *Lidums*, 01.07.1916., 1. lpp.

- ³⁴ Sk., piemēram: Irma Brač. Sievietes pagrimšanas jautājums. *Lidums*, 20.10.1916., 5. lpp.
- ³⁵ Sk.: Sievietes loma pasaules karā. *Strādnieku Avīze*, 17.11.1931., 3. lpp.
- ³⁶ Sk., piemēram, aprakstu par poļu zemnieci, kura savā mājā frontes joslā paslēpa un, neraugoties uz nāves briesmām sev un bērniem, tādējādi deva iespēju izbēgt no gūsta kādam Krievijas armijas pulkvedim, par ko tika apbalvota ar Sv. Jura IV šķiras medaļu: Skromnaia geroinia. *Razvedchik*, 12.05.1915., s. 311.
- ³⁷ Kā latviete sagūstīja 20 vāciešus. *Rīgas Ziņas*, 27.12.1915., 1. lpp.
- ³⁸ Datumi rakstā sniegti pēc aprakstītajā laikā Krievijā pastāvošā vecā stila.
- ³⁹ 84 žēlsirdīgās māsas un 5 žēlsirdīgie brāļi. *Jaunākās Ziņas*, 02.10.1914., 3. lpp.
- ⁴⁰ Slimnieku kopēju un dezinfektoru kursi. *Dzimtenes Vēstnesis*, 13.09.1914., 4. lpp.
- ⁴¹ Ilze Krīgere (2005). Hipokrāta zvērestam uzticīgi: medicīniskais dienests latviešu strēlnieku bataljonos (pulkos) 1915.–1918. gadā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. VI. Rīga, 98.–99. lpp.
- ⁴² Anna Dinsberga-Ciris (1953). Atmiņas par veco strēlnieku lazareti. No: Jānis Goldmanis, Edvins Mednis (sast.). *Latviešu strēlnieki mūžības gaismā: Rakstu krājums*. B. v., 110.–111. lpp. Sikāk par Latviešu strēlnieku bataljonu apvienoto lazareti sk.: Krīgere. Hipokrāta zvērestam uzticīgi, 104.–110. lpp.
- ⁴³ Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk: LVVA), 4969 (3. Robežsargu pulks)–1–196, 35. lp. Olga Fridrihsone 1920. gadā bija Latvijas Robežsargu 2. rajona 5. distances izlūka vietas izpildītāja.
- ⁴⁴ Saraksts. *Jaunais Vārds*, 23.09.1915., 2. lpp.
- ⁴⁵ Pašai dziedīgā darbiniece. *Varavīksne*, 06.12.1914., 12. lpp. Žurnālā ievietots arī Marijas Celmas pirmskara fotouzņēmums, kurā redzama jauna meitene skaistā baltā kleitā.
- ⁴⁶ R. Bērziņš. Latviešu sievietes karā. *Varavīksne*, 31.01.1915., 74.–76. lpp.
- ⁴⁷ Arturs Bērziņš. Latviešu žēlsirdīgā māsa. *Jaunākās Ziņas*, 06.08.1915., 1. lpp.
- ⁴⁸ Rīga. Amalija Bauman. *Rīgas Ziņas*, 09.08.1916., 3. lpp.
- ⁴⁹ Žēlsirdīgā māsa Edīte Pavasar. *Lidums*, 30.09.1916., 6. lpp.
- ⁵⁰ Aleksandrs Vinters. Kāds vārds par tautas lepnumu. *Lidums*, 07.05.1916., 1. lpp.
- ⁵¹ Septiņi mēneši gūstniecībā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 23.06.1915., 2. lpp.
- ⁵² LVVA, 2575 (Diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārzemēs)–15 (Pārstāvniecība Polijā)–12, 12. lp.
- ⁵³ Pēteris Kroders (red.) (1929). *Latviešu darbinieku galerija. 1918–1926*. Rīga, 207. lpp.
- ⁵⁴ Edvarts Virza. Žēlsirdīgā māsa. *Jaunākās Ziņas*, 08.12.1915., 2. lpp.
- ⁵⁵ Jaunava – kareivis. *Rīgas Ziņas*, 31.10.1914., 3. lpp.
- ⁵⁶ Sieviete – savvaļnieks. *Dzimtenes Vēstnesis*, 09.02.1915., 3. lpp. Autors pateicas par norādi uz šo avotu LU Vēstures maģistratūras studiju programmas studentei Aigai Bērziņai.
- ⁵⁷ -riņš. Latvietes karā. *Rīgas Avīze*, 03.05.1915., 3. lpp.
- ⁵⁸ *Jaunais Vārds*, 29.08.1915., 3. lpp.
- ⁵⁹ Tautu meitas karavīri! *Dzimtenes Vēstnesis*, 10.08.1915., 3. lpp.; Augusts Laiviņš. Latviešu bataljonu pirmais ciņas gads. Latviešu Spidolas. *Baltija*, 25.08.1916., 1. lpp.

- ⁶⁰ Latviešu kareive Kissa. *Dzimtenes Vēstnesis*, 05.09.1915., 1. lpp.
- ⁶¹ Komiteja. *Jaunais Vārds*, 04.08.1915., 3. lpp.
- ⁶² Tautu meitas karavīri! *Dzimtenes Vēstnesis*, 10.08.1915., 3. lpp.
- ⁶³ Augusts Laiviņš. Latviešu bataljonu pirmais cīņas gads. Latviešu Spīdolas. *Baltija*, 25.08.1916., 2. lpp.
- ⁶⁴ *Jaunais Vārds*, 27.10.1915., 3. lpp.; 28.10.1915., 3. lpp.; Jānis Kaktiņš. Strēlnieks Līna Čanka. *Lidums*, 10.05.1916., 6. lpp.; Jānis Porietis. Pirmā latviete – Jura krusta kavalieri. *Dzimtenes Vēstnesis*, 25.05.1916., 1. lpp.; Jānis Kalniņš (1935). 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljona gaitas. No: *Latviešu strēlnieki: Latviešu veco strēlnieku dokumentu un atmiņu krājums*. 1. burtn. Rīga, 12. lpp.; 2. burtn. Rīga, 114. lpp.
- ⁶⁵ Jānis Kaktiņš. Strēlnieks Līna Čanka. *Lidums*, 10.05.1916., 6. lpp.
- ⁶⁶ Jānis Porietis. Pirmā latviete – Jura krusta kavalieri. *Dzimtenes Vēstnesis*, 25.05.1916., 1. lpp.
- ⁶⁷ LVVA, 1304 (Lāčplēša Kara ordeņa dome)–1–287, 1.–7. lpp.; Lāčplēša ordeņa sievietei. *Latvijas Kareivis*, 16.09.1921., 4. lpp.; Ilmārs Andersons (1991). *Gaitu sākums. Latviešu strēlnieki Rīgas frontē (1915–1917)*. Rīga: Latvijas Žurnālistu savienības komerccentrs, 33. lpp. Līna Čanka kā kaprālis piedalījās arī Latvijas Neatkarības karā, 1919. gada septembrī brīvprātīgi iestājoties 5. Cēsu kājnieku pulkā. Viņa piedalījās cīņās pret Bermonta karaspēku Rīgā un Zemgalē, kā arī Sarkanā armiju Latgalē līdz 1920. gada maijam (tiesa, vairs ne ierindā, bet atrodoties tuvākā frontes aizmugurē – organizējot Sieviešu palīdzības korpusa tējnīcas karavīriem un netīrās veļas pieņemšanu).
- ⁶⁸ Jānis Kalniņš (1936). 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljona gaitas. No: *Latviešu strēlnieki: Latviešu veco strēlnieku dokumentu un atmiņu krājums*. 8. burtn. Rīga: Latviešu veco strēlnieku biedrība, 766.–768. lpp. Šeit ievietotajā fotozņēmumā redzamas abas brīvprātīgās strēlnieces – L. Čanka (šīnēli ar jērenīcu jeb t.s. papahu galvā) un J. Možeiko (karavīru vateni ar papirusu rokā). Fonā – pie sienas piekārtā šautene.
- ⁶⁹ Jānis Porietis. Pirmā latviete – Jura krusta kavalieri. *Dzimtenes Vēstnesis*, 25.05.1916., 3. lpp.
- ⁷⁰ Rūdolfs Bangerskis (MCMLVIII). *Mana mūža atmiņas*. Pirmā grāmata. No ganuzēna līdz virsniekam. No karaskolas līdz Kara akadēmijai. Pirmais pasaules karš un latviešu strēlnieki. Kopenhāgena: Imanta, 349.–350. lpp.
- ⁷¹ Vēsturnieks Edgars Andersons anotācijā atzīmē, ka grāmatas nosaukums ir: Marie von Glasenapp. *Soldatka. Die krieglerischen Abenteuer der Graffin Borch*. Koeln: Verlag Wissenschaft und Politik. Tomēr minētais izdevums acīmredzot ir ļoti rets, jo pagaidām bibliotēkās to neizdevās atrast. Sk.: Edgars Andersons. Dēku Marija un pulkvedis Briedis. *Laiks*, 26.05.1973., 8. lpp.
- ⁷² Arturs Tupiņš. Brīvprātīgais Pēterītis. *Jaunākās Ziņas*, 22.01.1917., 1.–2. lpp.
- ⁷³ *Rossiiskii Voенno-istoricheskii arkhiv* (Krievijas Valsts kara vēstures arhīvs)–2551 (Latviešu strēlnieku 2. brigādes štābs)–1–175 (militārās vēstures pētnieka Jāņa Hartmaņa autoram sniegtā informācija).
- ⁷⁴ *Latvijas Kara muzejs*, KM-9179/12818-VII, 129. lpp.
- ⁷⁵ Jānis Porietis. Pirmā latviete – Jura krusta kavalieri. *Dzimtenes Vēstnesis*, 25.05.1916., 3. lpp.
- ⁷⁶ Aleksandrs Vinters. Kāds vārds par tautas lepnumu. *Lidums*, 07.05.1916., 1. lpp.

- ⁷⁷ LVVA, Politiskās pārvaldes kartotēka (Kazimiras Brāles kartiņa); *Archiwum Akt Nowych* (Warszawa), Attachaty, A-II, 67/2, k. 358; Andrzej Peplōński (1999). *Wywiad w wojnie Polsko-Bolszewickiej 1919–1920*. Warszawa, s. 284–285.
- ⁷⁸ Edvīns Mednis. Kā vērtējamas sievietes – spiegotājas. *Latvija*, 26.01.1934., 3. lpp.
- ⁷⁹ Sikāk sk.: Jekabsons. Latviešu sievietes militārajā dienestā Pirmajā pasaules karā, 36.–55. lpp.
- ⁸⁰ Sk.: Miris jaunākais pagājušā kara brīvprātīgais. *Daugavas Vanagi*, 06.08.1943., 3. lpp.
- ⁸¹ Vladimir Ermolov. Zhenshchiny i deti v srazheniiakh Pervoi mirovoi voiny. Pieejams: <http://his.1september.ru/articfef.php?ID=200300902> (skatīts 12.09.2013.).
- ⁸² K[ārlis] Sk[albe]. Vanadziņš. *Jaunākās Ziņas*, 30.09.1914., 2. lpp.
- ⁸³ Mazais latviešu kareivis. *Varavīksne*, 07.10.1914., 16. lpp. (arī fotouzņēmums). Sk. arī: Alfreds Zandaus. *Varavīksne*, 14.10.1914., 15. lpp.; *Tēvijas kara kalendārs*. 1915, 123. lpp.
- ⁸⁴ Aizplombētā vagonā. *Rīgas Ziņas*, 31.10.1914., 3. lpp.
- ⁸⁵ Mazie bēgļi. *Varavīksne*, 14.10.1914., 14. lpp.
- ⁸⁶ Karā cietušie cēsinieki. *Jaunais Vārds*, 27.05.1915., 5. lpp.; Karā cietuši. *Cēsis. Līdums*, 29.05.1915., 2. lpp.
- ⁸⁷ Varonis. *Dzimtenes Vēstnesis*, 05.05.1915., 2. lpp.
- ⁸⁸ LVVA, 3318 (Rīgas kara apriņķa pārvalde)–1–373, 235.–237. lp.
- ⁸⁹ Apcietināts savvaļnieks. *Latviešu Avīzes*, 07.03.1915., 2. lpp.
- ⁹⁰ Foto sk.: Latvju strēlnieku laikus atceroties (1931). *Aizsargs*, 1, 20. lpp.
- ⁹¹ Modris Šēnbergs, Ainars Bambals u.c. (1995). *Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri*: Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 424. lpp.
- ⁹² LVVA, 1640 (Aizsargu štābs)–1–144, 17. lp.
- ⁹³ Jaunākajam strēlniekam jau 60. *Laiks*, 28.03.1962., 2. lpp.
- ⁹⁴ LVVA, 5601 (Armijas štāba personisko lietu kolekcija)–1–2664, 2. lp.
- ⁹⁵ Šēnbergs, Bambals u.c. *Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri*, 421. lpp.
- ⁹⁶ Voldemārs Klētnieks (1937). Skautisma dibināšanas laikmets. *Garezera Raksti*, 12, 63. lpp. Sk. arī: J. Dombrovskis (1928). *Vecie Cēsu skauti 1917. gadā*. *Ugunskurs*, 9, 132.–133. lpp.
- ⁹⁷ Peri Kardijs. Štabakapitans Edvīns Mednis. *Dzimtenes Vēstnesis*, 12.11.1916., 2. lpp.; LVVA, 5601–1–4126, 3. lp.
- ⁹⁸ Sk., piemēram: Sudraba medaļas. *Dzimtenes Vēstnesis*, 03.01.1915., 6. lpp. (ziņojums par sudraba medaļas ar uzrakstu “Par uzcītību” Svētā Staņislava lentē piešķiršanu Rīgas pasta – telegrāfa kantora ierēdnēm Annai Laiviņai-Laivinieci un Paulīnei Liepiņai); Apbalvoti. *Dzimtenes Vēstnesis*, 25.03.1915., 2. lpp. (tas pats – Jelgavas pasta – telegrāfa kantora ierēdnei Johannai Martai Sproģei).
- ⁹⁹ Kādas nabaga bēgules kurzemnieces piedzīvojumi. *Dzimtenes Vēstnesis*, 31.12.1915., 3. lpp.

LATVIAN WOMEN AND CHILDREN IN MILITARY SERVICE DURING WORLD WAR I

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., leading researcher at the Institute of the History of Latvia, associated professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

Scientific interests: issues of political and military history of the Baltic region and Latvia (end of the 19th century – mid-20th century). At presently he is working on a monography about relations between Latvia and the USA in 1918–1922 and a monography on the fate of officers of Latvian descent and Latvian nationality who had served in the Russian army (19th century – 1917).

E-pasts: Eriks.Jekabsons@lu.lv

The article deals with the activities of Latvian women and children in connection with Russian military service during World War I as a logical result of society's development and its level of patriotism. It discusses voluntary military service, activities of nurses and activities in other fields closely connected with the army where from the very beginning of this war women and children took part in comparatively great numbers for the first time in history.

Key words: World War I, army, sanitary services, women, children.

Summary

The question of the participation of women in military processes and separate armed conflicts in the 20th century has become a topical issue in both Western and Russian historiography. The study of this problem cannot be done separately from the research of the correspondent society. Similarly, the direct, voluntary and forced enlistment of children and their involvement in warfare in the 20th century has become a vital question worldwide. The beginning of this phenomenon on a mass scale is directly linked to the developments of World War I in both Europe and Russia and it has not lost its relevance even today.

The article aims to outline the participation of Latvian women and children in the military processes of World War I; two social groups, which in the awareness of society and in the legal system were put outside of direct military duties. The main attention is given to active participation in battles, activities in the combat zone or military units and institutions in the rear.

The focus is primarily on the activities of Latvian women and children, because it derives from the specifics of the sources (the main attention in them is given to Latvian women and Latvians), however this ar-

ticle will also address other ethnic groups of the Latvian population and their activities during the war as far as possible. The activity of nurses is also viewed to a certain extent, because in many cases they directly participated in combat operations or in the liquidation of their consequences, although formally they were not conscripted into the army.

The article does not examine in detail the situation after the Russian February Revolution in 1917 and 1918, when the role of women in the military processes increased dramatically, reaching its peak in the civil wars and armed conflicts in the territory of the former Russian Empire.

World War I had a similar effect on the question of the role of women in Latvian society like it had worldwide and for objective reasons. The emergence of Latvian women in the ranks of the army was primarily determined by the total character of the war, which in combination with both the high social development of Latvian society and their peculiar historical attitude towards the Germans, who had now become the main enemy of the Russian Empire, led to the desire to contribute to the fight against them. Moreover, not just contribution which was intended for women in the existing views of society (social assistance, the replacement of mobilized men in the workplace, etc.). It can be concluded that Latvian women were led by the same motives, which led to an influx of volunteers in the army at the beginning of the war in all of Russia, as well as in the Latvian Riflemen units in 1915. Another incentive motive could undoubtedly be the harsh living conditions of refugees as a huge part of the Latvian people were scattered as refugees all over the Russian empire since 1915. Not without significance was also romanticism combined with patriotism, which made not only women, but also children to find their way to the army.

Several Latvian women were enlisted into the army and the Latvian Riflemen units were no exception (at least five or even more women were in these units, although some of them were not of Latvian descent). All-in-all, however, there were not many of them and just as in Russia overall, these cases can be regarded as exceptions. At the same time the motives of Latvian women were to some extent peculiar, which derived from the attitude of the whole Latvian nation during the war. The aforementioned, like the situation with the Latvian riflemen, reflects in the continuous emphasis of the homeland, moreover clearly putting the interests of Latvia and the Latvian nation in the forefront.

Latvian women, just like women of any other nationality in the Russian army, showed certain heroism. This was influenced by another factor. For these women, the aim to enlist into the army was determined by romanticism (sometimes it was a simple strive for adventure; in most

cases – radical romanticism of the youth) and patriotism (or any of them separately). In order to reach this aim, significant difficulties had to be overcome. If they succeeded, these women were ready for action on the front, which could adjoin with audacity. But the fact is that partly due to the existing views in society at the time and the army's harsh physical requirements, which were not suitable for women, the enlistment into the army alone was seen as heroism. Any further action of female soldiers or nurses was seen just like that. Many of them lost their lives as a direct result of warfare or closely related social phenomena. At the same time it must be concluded that Latvian women, within the existing possibilities, actively took part in both military and social processes in 1914–1917, moreover not excluding fields, where women had not been present before the war – auxiliary services of the armed forces and even regular units.

In turn, several hundred boys and young men from Latvia voluntarily joined the Russian army and the Latvian Riflemen units (some of them later served in the army of Latvia as well). Many of them directly participated in active warfare or performed specific tasks, not excluding reconnaissance tasks behind enemy lines. Some lost their lives in combat; some were wounded, shell-shocked, went missing and showed considerable courage and even heroism. As in the case with women, who voluntarily sought to join the army during World War I, this was primarily because of the readiness of boys and young men to participate in deciding their nation's fate with weapons in hand, even sacrificing their lives in battle if necessary. Not without significance was youthful romanticism and the desire for adventure (this could be especially effective combined with the first mentioned factor, i.e. patriotism), which in combination with lack of experience often led to tragic consequences in the battlefield. Another contributing factor undoubtedly was the existing harsh social situation, which led many people to the armed forces in search of social security, even for regular food and clothing. Latvia was not an exception in these matters and similar processes could be observed in all countries, thus confirming the similar trends and the logical place of Latvia in the context of all other European countries. In addition, the especially complex military-political and social situation of Latvia makes these trends particularly demonstrative.

Iesniegts 30.11.2014.